

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**Дипломна робота на здобуття другого
(магістерського) рівня вищої освіти**

на тему:

**СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ
ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА УРОКАХ
В 9 КЛАСІ ЗЗСО**

Студента II курсу магістратури
групи СОІ-2м
Напряму підготовки (спеціальності)
«Середня освіта (історія)»
Гефка Василя Мирославовича

Керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Вітенко Микола Дмитрович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

АНОТАЦІЯ

У дипломній роботі досліджені концептуальні засади викладання історії в школі. Була охарактеризована складова соціально-економічних аспектів всесвітньої історії в навчальній програмі. Навчальна програма акцентує на формуванню основних компетентностей в учнів, шляхом навчально-пізнавальної діяльності, і вивчення основних соціально-економічних аспектів на уроках всесвітньої історії. Проаналізовані соціальні та економічні аспекти історії в шкільних підручниках всесвітньої історії для 9 класу. Під час роботи було обрано і проаналізовано підручники з всесвітньої історії для 9 класу, котрі є рекомендованими Міністерством освіти і науки України для вивчення історії в школі. Визначено проблеми вивчення соціально-економічної історії на уроках всесвітньої історії у 9 класі. Запропоновані шляхи подолання проблем, перспективи та пропозиції щодо вивчення соціально-економічної історії на уроках всесвітньої історії в 9 класі.

Ключові слова: соціальні та економічні аспекти, всесвітня історія, компетентність, навчальна програма, концептуальні засади, критичне мислення, методика навчання, шкільний курс історії.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ.....	7
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ АСПЕКТІВ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ У 9 КЛАСІ	16
2.1. Складова соціально-економічних аспектів всесвітньої історії в навчальній програмі	16
2.2. Аналіз соціальних і економічних аспектів історії в шкільних підручниках всесвітньої історії для 9 класу.....	21
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ У 9 КЛАСІ	54
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Історія сьогодні не є просто наукою котра передбачає запам'ятовування подій, явищ чи процесів. Вивчаючи історію, ми дізнаємося не тільки про політичні чи культурні аспекти. Ми також усвідомлюємо особливість соціального та економічного впливу на розвиток історії. Вивчення соціальних та економічних аспектів дозволяє нам сформувати чітке і правильне уявлення про минуле, збільшувати спектр соціальних і побутових практик. Вони чітко пов'язані з іншими аспектами історії.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що вивчаючи і розуміючи соціально-економічні аспекти всесвітньої історії, можна удосконалювати процес їх викладання на шкільних уроках. Вивчення цих питань потребує більш докладної уваги, що, спричиняє акцентування уваги та підтверджує актуальність дослідження. Освіта в сучасних умовах, особливо в умовах війни, потребує нових засад викладання історії, котрі б сприяли меті навчання і формували відповідального громадянина. Вивчення історії є одним із ключових завдань для виконання цієї цілі.

Об'єкт дослідження - соціальна та економічна історія, що висвітлюється у матеріалі навчальної програми курсу всесвітньої історії для 9 класу ЗЗСО.

Предмет дослідження - особливості соціальних і економічних аспектів всесвітньої історії в шкільних уроках та перспективи щодо удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 9 класі.

Мета роботи полягає у дослідженні соціальний та економічних аспектів всесвітньої історії на шкільних уроках у 9 класі.

Згідно із поставленою метою автор дипломної роботи визначає наступні **завдання**:

- визначити концептуальні засади викладання історії в школі;
- дослідити складову соціально-економічних аспектів всесвітньої історії в навчальній програмі;

- проаналізувати соціальні і економічні аспекти історії в шкільних підручниках всесвітньої історії для 9 класу;
- проаналізувати проблеми вивчення соціально-економічної історії на уроках всесвітньої історії ;
- встановити перспективи та пропозиції щодо удосконалення навчального матеріалу із всесвітньої історії у 9 класі.

Хронологічні рамки охоплюють період з кінці XVIII століття – початку XX століття. Верхня і нижня межі обумовлені періодизацією курсу всесвітньої історії в 9 класі.

Територіальні межі охоплюють країни, котрі вивчають у курсі всесвітньої історії в 9 класі .

Стан наукової розробки. Під час дослідження були використані методичні праці вітчизняних авторів. Загальні дослідження з методики і методології історії висвітлюють у своїх роботах В. Курилів, В. Дубінський, Г. Яковенко, Л. Зашкільняк, О. Ясь, О. Михайличенко та інші. Досліджує економічну історію світу Б. Лановик, а методику викладання економічної історії С. Моцак, Р. Баладнюк. Про розвиток критичного мислення в учнів дізнаємося з працю О. Пометун, І. Бондарук. Використання наочних засобів навчання досліджують І. Подшивалова, Л. Кохан.

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові методи. Із серед них в дослідженні використано такі методи: синтез, узагальнення, об'єктивності, всебічності, історичний, описовий. Метод порівняння був використаний при дослідженні навчального матеріалу в шкільних підручниках. Метод аналізу при аналізу навчальної програми.

Наукова новизна полягає у спробі комплексному аналізі складової соціально-економічної історії уроків всесвітньої історії і створенні підходів до вивчення соціальних та економічних аспектів всесвітньої історії в 9 класі.

Практичне значення роботи полягає у тому, що наявні результати дослідження можна використовувати для подальшого написання наукових робіт дотичної тематики, підготовці підручників з всесвітньої історії.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ I

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

Історична освіта сьогодні є важливим елементом освіти в Україні. Вона постійно трансформується і змінюється, залежно від зовнішніх обставин і через необхідність постійного покращення навчання у школі. Довготривала пандемія і війна негативно вплинули на освітні результати[16]. Водночас історична освіта переживає зміну парадигм. Перехід від радянської освіти неможливо здійснити за 1 рік, і цей процес є довготривалим. Основним елементом цього переходу можна вважати трансформацію освіти, яка полягає у вихованні навичок критичного аналізу інформації, а не простого заучування і запам'ятовування фактів.

Концептуальні засади позначають напрямки змін, позначають як рухатися до трансформації шкільної історичної освіти.

Метою історичної освіти згідно концептуальних засад є:

- формувати національну та культурну ідентичність
- сприяти вихованню в школярів громадянської відповідальності
- формувати готовність учнів до перетворень, змін соціального досвіду
- утвердження основних людських цінностей [49].

Ця мета деталізується в комплексі завдань історичної освіти, серед яких найважливішими є:

- формування здатності в учнів мислити критично та системно, міркувати логічно, шукати творчі підходи для виконання завдань, знаходити спільну мову з іншими людьми для досягнення суспільно важливих цілей;

- прищеплення основ історичного світогляду, зокрема вміння бачити минуле під різним кутом зору, розрізняти історичний факт і судження;
- ознайомлення з основними політичними, економічними, соціальними та культурними тенденціями розвитку України та світу в минулому і тепер;
- представлення основних періодів історії України як суголосних із відповідними періодами європейської історії;
- відображення ключових подій, явищ та процесів історії України та світу крізь призму викликів і суспільних відповідей на них;
- накопичення соціального досвіду, увиразнення наскрізних ліній із минулого як інструмента для аналізу та пояснення сучасних подій і проектування майбутнього;
- установлення на основі різних джерел і видів інформації достовірних фактів з метою прийняття відповідальних ефективних рішень;
- демонстрування можливостей (зокрема, значущості ціннісних ставлень) для самореалізації / самоствердження людини тепер і в майбутньому [49].

В освіті існує компетентнісний та знаннєвий підходи. Компетентнісний підхід, на відміну від знаннєвого, передбачає що зміст навчання формується «від результату», а не «від мети»[42, с. 6]. Завдання історичної освіти поєднані з набуттям учнями ключових компетентностей, тобто відповідних навичок, вмінь що формуються під час навчання. Якщо людина має ці компетентності, вона здатна ефективно вирішувати різноманітні складні проблеми, які можуть зустрічатися протягом життя. Компетентності – це знання, уміння, досвід, якості учня, які дають можливість результативно здійснювати навчання[8, с. 9]. При формуванні компетентностей варто враховувати важливість правильного оцінювання знань учнів, користуючись і підсумковим і формувальним оцінюванням[43, с. 231]. О. Пометун виділяє такі ознаки ключових

компетентностей: вони повинні давати можливість справлятися з різноманітними труднощами, які можуть зустрічатися різних сферах життя; використовуватися ці компетентності можуть не тільки під час навчання в школі, але й інших сферах життя; і повинні складати в собі знання, вміння, можливості для росту, творчі здобутки. Ключові компетентності охоплюють велику сферу особистого розвитку. В окрему групу можна віднести також інформаційні компетентності[18, с. 42; 15 с. 54]. Окрім цих компетентностей виділяють також загальногалузеві і предметні компетентності, але здобуття всіх цих компетентностей є взаємопов'язаним завданням освіти[11, с. 37-38; 52, с. 52].

Зміст історичної освіти складає навчальний історичний матеріал. Він формується на основі досвіду відомих способів дій, досвіду творчої діяльності і досвіди емоційно-ціннісної діяльності. Далі в результаті засвоєнь змісту освіти формуються ключові компетентності[11, с. 53] (Додаток Б)

Відповідно до завдань історичної освіти визначають структуру історичної освіти : лінійну або концентричну. Лінійна структура передбачає вивчення історії за хронологічною послідовністю. Залежно від класу учні проходять всі віхи історії поступово, зазвичай не повертаючись в минулу епоху під час вивчення нової. Концентрична структура навпаки: дає змогу учням вивчати історичні період декілька раз протягом всього навчання в школі, при цьому покращуючи аналіз інформації, внаслідок підвищення своїх компетентностей. Але потрібно додати, що лінійна в концентрична структури часто переплітаються між собою, адже серед них не існує чистої системи. Обидві системи мають як і позитивні, так і негативні сторони. Лінійна структура дозволяє більше економити при вивченні матеріалу, адже учні не вивчають ті самі події декілька разів. Кожна тема при вивченні є новою, і це посилює інтерес до її вивчення. При цьому зберігається послідовність і наступність подій. Водночас дуже серйозним недоліком цієї структури є неможливість повернення до розгляду вже пройденого матеріалу, і те що теми пройдені в 6 або 7 класі якісно відрізняються від тем в старших класах, через відсутність

молодших учнів достатніх навичок і вмінь для аналізу. Тобто, знову повернутися до вивчення середньовіччя в старших класах для повторного аналізу історичного навчального матеріалу неможливо. Концентрична структура навпаки, передбачає неодноразове вивчення одного матеріалу протягом навчання в школі, про цьому постійно покращуючи вивчення його змісту. Але не можна просто повторювати вивчення тієї самої інформації – вона повинна доповнюватися з кожним вивченням і містити нові положення, і її вивчення повинне супроводжуватися введенням нових методів. Вона дозволяє синхронізувати вивчення всесвітньої історії, та історії України. Зараз концентрична структура використовується в більшості країн Заходу Європи, і також в Україні[11, с. 41-45; 13, с. 62]. Лінійна структура використовувалася в радянській період історичної освіти, хоча існували періоди де концентрична структура переважала – у 40-50х роках ХХ століття[19, с. 77]

Досліджуючи зміст навчального матеріалу впливає, що об'єднує в собі політичну, соціальну, економічну, духовну історію. Вивчення різних аспектів цих частин навчального матеріалу має змогу розвивати в дітей моральні та естетичні цінності[11, с. 47].

Зміст навчального матеріалу в 9 класі визначає що протягом навчання учні вивчають події періоду нової історії, «довгого» ХІХ століття. Основою матеріалу є дослідження процесу промислового перевороту, формування індустріального суспільства, нових станів. Вивчаються як загальні явища, так і конкретні країни Європи, Америки та Азії. Вивчення навчального матеріалу повинне підготувати учнів до усвідомлення процесів до відбувалися в ХХ столітті. Одним з головних наслідків навчання в 9 класі має стати вміння розуміти причини, процес і наслідки подій і процесів в Україні та світі, порівнювати ці процеси і аргументувати їх. Зміст навчального матеріалу визначається концентричною структурою, оскільки при вивченні матеріалу актуалізуються знання отримані в попередніх класах[13, с. 66].

Наскрізні (інтегровані) змістові лінії є соціально значущими надпредметними проблемами / темами, досліджуючи та пізнаючи які, учнівство

формує уявлення й розуміння про суспільство в цілому, розвиває здатність застосовувати здобуті знання в різних життєвих ситуаціях, вибудовує моделі поведінки. Роль історичної освіти може бути вагомою в реалізації таких наскрізних (інтегрованих) змістових ліній, як громадянська відповідальність, культурна самосвідомість, інформаційне середовище, екологічна безпека і сталий розвиток, цінності й моральність. Навчання / учіння за наскрізними (інтегрованими) змістовими лініями важливо налагодити на основі особистісно та компетентісно орієнтованих, діяльнісного підходів, міжпредметної та внутрішньопредметної інтеграції, у процесі позакласної роботи, функціонування гуртків за інтересами тощо[49].

Згідно документа концептуальних засад про реформування історичної освіти, на історичні предмети / курси (як і на інші навчальні предмети / інтегровані курси) покладено завдання формування всіх ключових компетентностей і пов'язаних із ними наскрізних умінь. Найбільшою частка історичної освіти є у формуванні ключових громадянської та соціальної компетентностей, пов'язаних із усвідомленням учнівством національних Інтересів, непорушності кордонів української держави, необхідності захисту суверенітету, територіальної цілісності України в умовах реальних політичних, воєнних, інформаційних та інших викликів. Важливо також засобами історичної освіти формувати ключову культурну компетентність, спрямовану на свідоме збереження та розвиток людиною культури свого народу, повагу до культур інших народів. У процесі навчання історії першочергову увагу потрібно приділити формуванню комплексу наскрізних умінь, як-от: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, уміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми[49].

Необхідним також є формування історичних компетентностей :

- інформаційної компетентності – тобто мати навички, котрі дозволять працювати з джерелами, оцінювати та порівнювати їх, аналізувати джерела на предмет упередженості автора, пояснювати можливу необ'єктивність джерел;
- хронологічної компетентності, тобто здатності здобувачів освіти орієнтуватися в історичному часі, розглядати факти з урахуванням конкретних історичних умов певного періоду, визначати трансформації в житті націй, народів чи суспільств, користуватися періодизацією для розуміння історичного процесу;
- просторової компетентності – умінні орієнтуватися в історичному просторі, використовуючи карту освітлювати причини та наслідки історичних явищ та епізодів, охарактеризовувати використовуючи карту історичний процес і його відмінності в різних регіонах, співставляти історичні події з географічним розміщенням на карті та природними умовами;
- логічної компетентності, котра полягає у вміння учнів використовувати теоретичні поняття для аналізу історичних подій, сприймати і аналізувати різні версії минулих подій, тобто їх трактування, розуміти значення людського фактору в історії, і що криється у зовнішніх і внутрішніх причинах діяльності історичних персонажів;
- аксіологічної компетентності, котра передбачає що учні зможуть виробляти особисте ставлення до історичної постаті або історичної події, власну позицію відносно розбіжних історичних тем або питань, розмірковувати про поєднання історії і власного життя[13, с. 61-62; 58].

Предметні змістові лінії в історії можна розуміти як розгорнуту в часі й просторі послідовність соціально значущих проблем / тем, сюжетів, що в найбільш показовий спосіб увиразнюють зв'язок минулого з теперішнім і дають змогу формувати проекти майбутнього. Предметні змістові лінії в Історії

- змінні. Вони залежать від конкретних завдань суспільного (політичного, економічного, культурного) розвитку в поточний час. Мета предметних змістових ліній - «сфокусувати» увагу та зусилля вчительства й учнівства на актуальних значущих питаннях[49].

Компетентнісний потенціал і базові знання, визначені в Державному стандарті базової середньої освіти, спираються на змістові лінії, які надають можливість представити минуле в межах будь-якого історичного часу та простору з акцентом на тому, як будувалися відносини людини і природи, людини і суспільства, людини і світу матеріальних речей, людини і влади та світу уявлень та ідей. Водночас на сучасному етапі й у найближчому майбутньому актуальними змістовими акцентами в початковій освіті, у базовій та старшій школі в межах загальноосвітнього курсу історії мають також бути: «Територіальні та демографічні зміни», «Історія українського націєтворення і державотворення», «Європейські / світові контексти (зв'язки) української історії», «Ідентичність на різних етапах історичного розвитку», «Екологічна історія», «Соціальні катастрофи (війни, епідемії, голоди, геноциди, техногенні аварії)», «Опір тоталітарним та Імперським режимам, протистояння насильству та агресії (зокрема, у контексті російсько-українських відносин)», «Культурноінтелектуальна історія», «Історія повсякденна та мікроісторія», «Жіноча історія», «Історія України й українства у світі, роль і культурні надбання української діаспори»[49].

Комплексним показником рівня історичної освіти є предметна історична компетентність учнівства, тобто його бажання і здатність пізнавати минуле, заснована на знаннях, уміннях і навичках, ціннісних орієнтирах і досвіді, набутих у процесі навчання. Структурні елементи предметної історичної компетентності — хронологічна, просторова, інформаційна, логічна, аксіологічна мають формуватися шляхом внутрішньогалузевої та міжгалузевої інтеграції змісту загальної середньої освіти[49]. В результаті учні повинні мати власну точку зору, позицію стосовно історичних подій чи постатей[12, с. 209].

При цьому важливо в компетентнісній освіті правильно оцінювати знання учнів[33, с. 41].

Інтеграція (формування цілості, переплетення, взаємовплив понять та інтерпретацій з різних тем чи навіть різних галузей знань) відображає загальний напрям, у якому розвиваються європейські освітні системи. Об'єднання в єдине ціле раніше ізольованих частин, елементів, компонентів, що супроводжується ускладненням і зміцненням зв'язків і відношень між ними, є одним із найважливіших принципів реформування освіти, універсальним способом оновлення (перетворення) і поживлення процесу навчання. Інтегрований підхід дає змогу створювати нову якість освіти (як у плані змісту, так і сенсів), чутливу до потреб сьогодення. Інтеграція в навчанні також тісно пов'язана з реалізацією принципу доцільності, забезпечує, зокрема, узгодженність усіх елементів освітнього процесу між собою[49].

Історичне знання є інтегрованим уже за своєю природою, адже воно постає як результат осмислення великих масивів інформації з різних галузей, що відображають поступ людства. У навчанні історії внутрішньопредметна інтеграція має потрійну мету: а) формувати в учениць / учнів уявлення про світ як єдине ціле, де всі елементи взаємопов'язані; б) заохочувати проникнення учнівства в сутність проблеми, розвиваючи глибину, критичність, раціональність і доказовість мислення; в) розвинути ерудицію школярів / школярів, вказати на широкі контексти, у яких існують окремі люди та цілі спільноти[49].

Внутрішньопредметна інтеграція історичного матеріалу може доволі ефективно практикуватися в початкових класах, де в навчальні предмети / курси необхідно «вміщувати» історичні знання. Зокрема, типові освітні програми, підручники з читання, української, іноземних мов, математики, природознавства, мистецтва можуть містити факти, запитання, завдання, вправи, що спрямовані на формування предметної історичної компетентності, виховання якостей громадянина України. У системі базової та профільної середньої освіти внутрішня інтеграція історичного матеріалу є вкрай

недостатньою. Важливим рішенням у розв'язанні цієї проблеми стане впровадження єдиного загальноосвітнього курсу історії, який інтегруватиме в собі також етичні, правові, філософські та громадянські знання[49].

Концептуальні засади викладання історії за останній час передбачають вирішення викликів, які стоять перед шкільною історичною освітою. Однією з проблем є невідповідність між навчальним часом і обсягом матеріалу, котрий вивчається. Тому пропонується викладання єдиного курсу історії «Історія» (замість окремих Історія України та всесвітня історія), прибрати дублювання навчального матеріалу, відійти від лінійного процесу розгляду історії, тематику єдиного історичного курсу вкладати враховуючи внутрішню інтеграцію історичного матеріалу. Подолання також потребує ще одна проблема: поєднання застарілих схем історичного процесу з новинками. Сучасна схема української історії, навколо якої вибудовувалося минуле, вимагає уведення в оповідь кількох контекстів[49].

Сьогодні компетентнісний підхід передбачає перехід від стандарту «змісту», до стандарту котрий передбачає орієнтування на результаті. Концептуальні засади реформування освіти сьогодні передбачають використання компетентнісного підходу і розвиток критичного мислення в учнів[22, с. 139-149]

Отже, підсумовуючи, можна сказати що концептуальні засади викладання історії в школі базуються на відповідних нормативно-правових актах і документах, і відповідають сучасним вимогам. Концептуальні засади, не зважаючи на стан війни в країні, трансформуються, що зумовлюється змінами, збільшенням ролі особистості, необхідності реформувати застарілі принципи навчальної системи.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ І ЕКОНОМІЧНИХ АСПЕКТІВ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В НАВЧАЛЬНІЙ ПРОГРАМІ І ШКІЛЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ

2.1 Складова соціально-економічних аспектів всесвітньої історії в навчальній програмі

Програма складається з Пояснювальної записки, Навчальних програм із структурованими за розділами очікуваними результатами навчально-пізнавальної діяльності учнів і змістом навчального матеріалу як основи для досягнення цих результатів. Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності зорієнтовані на формування відповідних компетентностей і викладені через знання, розуміння уміння, які відповідають знаннєвому, смислового діяльнісному компонентам. Ціннісний компонент (зважаючи на особливості історичного матеріалу) окремо за розділами не описується, позаяк відображений у компонентах ключових компетентностей і актуалізується через знання, розуміння уміння наскрізно в межах усіх розділів. [54, с. 12-13].

За результатами шкільної історичної освіти учні повинні оволодіти : хронологічною, просторовою, інформаційною, логічною та аксіологічною компетентністю[54, с. 10].

Зміст історичного матеріалу базується на таких пріоритетах: науковість, національна спрямованість, хронологічна послідовність, логічність, людський вимір історії, постановка проблемних навчальних завдань, полікультурність; органічне й оптимальне дотримання пропорцій між суспільно-політичним, соціально-економічним, культурним та духовним складниками історичного процесу, загальнонаціональною історією, історичним краєзнавством, регіоналістикою й локальною історією; виокремлення історії повсякдення, мікроісторії та особливості трансформації рівня життя населення відповідно до подій , що відбувалися в Україні та світі[54, с. 10].

У визначенні результатів навчально-пізнавальної діяльності програма робить наголос на діяльнісному компоненті. На думку укладачок/укладачів, ефективність навчання залежить передусім від залучення учнівства до різноманітних видів діяльності, що дає змогу йому успішніше оволодівати суспільним досвідом і, як наслідок, забезпечує соціальну активність особистості, її спрямованість на творчу діяльність[54, с. 14].

На вивчення Всесвітньої історії в 9 класі навчальною програмою передбачено 35 годин в класі. Але вчитель може самостійно визначати скільки часу буде відведено на опрацювання кожного розділу програми, але без порушення повноти завдань, визначених як результати і зміст навчально-пізнавальної діяльності[54, с. 13].

Відповідно до структури навчальної програми, вивчення матеріалів із розділу 1 на тему «Європа в час французької революції та наполеонівських війн» у 9 класі передбачає що у результаті навчально-пізнавальної діяльності учні зможуть розуміти : який поштовх до модернізації в соціальній сфері життя Європи дала Французька революція; вміти: визначати вплив Великої Французької революції і діяльності Наполеона I на розвиток країн Європи, обґрунтувати значення Декларації прав людини і громадянина, Цивільного кодексу Наполеона[54, с. 100].

Також передбачене завдання для практичної та творчої роботи, а саме підготувати есе на тему «Права людини і громадянина в якобінській Франції», «Утвердження принципів громадянського рівноправ'я: від Декларації прав людини і громадянина до Цивільного кодексу Наполеона» та інших[54, с. 101]

Відповідно до структури навчальної програми, вивчення матеріалів із розділу 2 на тему «Європа та Америка в добу революцій і національного єднання (1815-1870 рр.)» у 9 класі передбачає що у результаті навчально-пізнавальної діяльності учні зможуть розуміти: поняття «аболіціонізм», «ідеологія», «індустріальне суспільство», «західники», «консерватизм», «лібералізм», «націоналізм», «нація», «парламентська демократія», «професійна спілка», «слов'янофіли», «соціалізм», «чартистський рух»; вміти: пояснити

вплив промислового перевороту в країнах Західної Європи на розвиток світу, схарактеризувати соціально-економічний розвиток країн Європи та Америки в першій половині XIX ст., соціальну структуру європейського суспільства, зміни в повсякденному житті населення[54, с. 102-103]

Також навчальна програма передбачає виконання завдання з підготовки аналітичної записки(яке дається після пояснення вчителя згідно певної теми) про суспільні наслідки індустріальної революції, зміни в житті та побуті різних верств населення в XIX ст.,та інше(з вибиранням вчителя)[54, с. 103]

Відповідно до структури навчальної програми, вивчення матеріалів із розділу 3 на тему «Модернізація країн Європи та Америки в останній третині XIX – на початку XX століття. Пробудження Азії» у 9 класі передбачає що у результаті навчально-пізнавальної діяльності учні зможуть знати : час «великих реформ» у росії, «доби Мейдзі» в Японії, також дати столипінських реформ; розуміти: який вплив мали результати французько-пруської війни на суспільний розвиток у Франції та Німеччині, поняття «антимонопольне законодавство», «гомруль», «дискримінація», «домініон», «дуалістична монархія», «експансіонізм», «індустріалізація», «картель», «колоніальна імперія», «монополія», «пробудження Азії», «сегрегація», «синдикат», «суфражизм», «трест»; вміти : показувати на карті колоніальні володіння основних колоніальних тогочасних імперій; характеризувати тенденції економічного розвитку країн Європи та Північної Америки, «великі реформи» в російській імперії, особливості розвитку Австро-Угорщини; визначити причини і наслідки індустріалізації, монополізації провідних галузей економіки, переходу Німецької імперії до «світової політики», впровадження антитрестівського законодавства в США, російських реформ 1860–1870-х рр., столипінських реформ, пояснити причини відмінностей у темпах розвитку країн Європи та Америки[54, с. 104-105]

Також навчальна програма передбачає виконання практичних та творчих завдань, а саме : створити порівняльну таблицю реформаторських заходів, які відбувалися внаслідок модернізаційних процесів у XIX – на початку XX ст.

урядами Росії, Австро-Угорщини, Німеччини, Франції, Великої Британії, Італії (з вибором вчителя); На підставі доступних текстових і візуальних джерел підготувати замітку (репортаж) про суперечливі наслідки колоніальної політики для метрополій і країн Азії та Африки[54, с. 105].

Відповідно до структури навчальної програми, вивчення матеріалів із розділу 5 на тему «Розвиток культури і повсякденне життя (кінець XVIII – початок XX століття» у 9 класі передбачає що у результаті навчально-пізнавальної діяльності учні зможуть знати важливі для сучасності наукові і технічні винаходи, здійснені впродовж «довгого» XIX ст., розуміти: зміни в житті та світогляді людей упродовж «довгого» XIX ст., поняття «масове виробництво», «масова культура»; вміти: характеризувати досягнення науки і техніки в провідних країнах світу, зміни у світогляді повсякденному житті[54, с. 107].

Також навчальна програма передбачає виконання практичних та творчих завдань, а саме : підготовки презентацію «Повсякденне життя людей на початку XX ст.»; і також зібрати і укласти в таблиці перелік фактів, які свідчать про зародження в XIX ст. масової культури / масового виробництва. [54, с.107]

Відповідно до структури навчальної програми, вивчення матеріалів із «Узагальнення до курсу. Основні ідеї, здобутки, виклики «довгого» XIX століття» у 9 класі передбачає що у результаті навчально-пізнавальної діяльності учні зможуть знати: взаємопов'язаність і взаємозалежність процесів господарського, соціального, політичного і культурного розвитку українського та інших європейських суспільств у XIX ст; розуміти : поняття «модернізація»; вміти: характеризувати основні тенденції політичного, соціально-економічного та культурного розвитку світу впродовж «довгого» XIX ст.; зіставити типові явища і процеси європейської та української історії в XIX – на початку XX ст; оцінювати історичні події XIX ст. з позиції формування «першого покоління» прав і свобод людини; висловлювати судження щодо значення «довгого» XIX ст. для подальшого розвитку світу[54, с. 108].

Отже, соціальні та економічні аспекти є складовою частиною вивчення в навчальній програмі з всесвітньої історії для 9 класу. Навчальна програма акцентує також на формуванні основних компетентностей в учнів, шляхом навчально пізнавальної діяльності, і вивчення основних соціально-економічних аспектів на уроках всесвітньої історії.

2.2 Аналіз соціальних і економічних аспектів історії в шкільних підручниках всесвітньої історії для 9 класу

Підручник сьогодні – основний засіб навчання історії в школі. Пометун О. дає визначення терміну підручник – це складний набір текстових і позатекстових структурних компонентів, які розміщуються в окремих темах[37, с. 567]. Також він є засобом організації педагогом пізнавальної діяльності учнів і ключових компетентностей[41, с. 247].

Для проведення аналізу соціальних та економічних аспектів всесвітньої історії на уроках у 9 класі, було взято перелік підручників та досліджено матеріали, які містяться на їх сторінках. Відповідно для дослідження було створено джерельну базу підручників, які є рекомендованими Міністерством науки та освіти України для використання на уроках всесвітньої історії і їх передбачено друкувати за державні кошти :

- «Всесвітня історія» підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Васильків І.Д., Островський В.В., Басюк О.Я., Паршин І.Л., Костікова М.І.).
- «Всесвітня історія» підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Щупак І.Я., Бурлака О.В., Власова Н.С., Піскарьова І.О., Посунько А.Л., Секиринський Д.О.).
- «Всесвітня історія» підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Гісем О.В., Мартинюк О.О.).
- «Всесвітня історія» підручник для 9 класу з поглибленим вивченням історії закладів загальної середньої освіти (авт. Гісем О.В., Гісем О.О., Мартинюк О.О.).

Для проведення безпосереднього аналізу серед списку вибрано підручники з профільним вивченням для закладів загальної середньої освіти[50].

Аналіз підручника із всесвітньої історії для 9 класу (І. Васильків). Аналізуючи сторінки підручника можна побачити, що в §1 автори коротко пояснюють відмінність «довгого» ХІХ століття від попередніх епох – модернізаційними змінами в економіці і відкритим суспільством. Вказується наявність різних ідеологій і поглядів у суспільстві. [1, с. 9]

У § 2 досить детально вказуються економічні причини Французької революції – а саме ціни на хліб та великі податки, і їх вплив на хід революції (штурм Бастилії) [вас14-16]. Також описуються соціальні зміни – прийняття «Декларації прав людини і громадянина», та низки законів прийнятих Установчими зборами – ліквідації станів, дозвіл на вільну торгівлю та інших . [1, с. 16].

В наступному параграфі бігло згадується про прийняття в червні 1793 року нової Конституції Франції, яка проголосила загальне виборче право, приватну власність, різні права і свободи. Також коротко описується зміни під час якобінського терору – в тому числі дозвіл на продаж селянами своєї землі, декрет про встановлення цін на товари першої необхідності, декрет про призов до армії чоловіків 18-25 років [1, с. 23-24]. Також серед запропонованих запитань після теми автори дають завдання створити групове есе на тему «Права людини і громадянина в якобінській Франції», що дозволяє школярам краще засвоїти знання з теми і працювати в групах[1, с. 27].

Про правління Наполеона Бонапарта відводиться § 4. Тут детально висвітлюються його соціально-економічні реформи – врегулювання обігу грошей, закріплення рівності громадян, недоторканості життя і власності, певне збільшення прав жінок. Описується впровадження «Цивільного кодексу» і «Кримінального кодексу». Водночас вказується на ріст влади імператора, котра виражалася в цензурі, збільшення ролі поліції. Серед пропонованих запитань можна побачити спроби поміркувати про спільні та відмінні внутрішньополітичні заходи різних урядів Франції під час революції, що, безперечно, може включати в собі і соціальні та економічні аспекти їх діяльності[1, с. 29]. В кінці теми автори пропонують поміркувати про те, як

Французька революція пришвидшила модернізацію соціальних галузей в Європі. [1, с. 35].

Дуже багатим на соціальні та економічні аспекти є § 5, де автори спочатку наводять терміни: «індустріальне суспільство», «соціалізм», «лібералізм» та інші. Далі розповідь йде про індустріальну революцію, котра почалася в Англії в кінці XVIII ст., яка стала можлива завдяки вільному обігу грошей, найманій праці, технічному прориву. Увагу акцентується на винаходах – паровій машині, пароплавах і паровозах. Окремо розглядається промисловий переворот в США, де помітним був різний темп індустріалізації Півночі і Півдня, де в останньому продовжувала переважати рабська робоча сила [1, с. 39-40].

В цьому ж параграфі детально зображені зміни в повсякденному житті європейців. Активна урбанізація, технологізація вплинули на життя населення. В другій половині XIX століття спостерігається покращення якості життя людей через збільшення доступності різних товарів, і відповідно змінюється спосіб життя. Закінчується тема коротким поясненням найбільших тогочасних ідеологій – консерватизму, лібералізму, соціалізму, націоналізму [1, с. 40-43]. Пункти плану параграфа супроводжуються актуальними питаннями з теми, соціально-економічного характеру і картинками, які дозволяють побачити цю епоху.

Про соціальні та економічні зміни в Великій Британії описується в § 6: спочатку про діяльність парламентських партій – торі і вігі, де перші на початку XIX століття проводили більш жорстку політику щодо населення, а діяльність вігів була направлена на покращення становища робітників і загалом на збільшення свобод жителів. Далі розповідь йде про профспілки і чартистський рух, і відповідно, про економічні та соціальні чинники їх формування і існування. [1, с. 48]. Про економічне становище Великої Британії автори виділили окремий пункт параграфа, де акцентують увагу на важливості промислового перевороту як чинника їх економічного успіху, підкреслюючи що тоді Велику Британію почали називати «майстернею світу». Також

вказується колоніалізм як чинник утвердження світового лідерства країни. Бігло згадуються соціально-економічні становище ірландців. Загалом, економічні і соціальні аспекти Британії в цьому розділі розкрито досить добре, є наявними запитання для кожного пункту, однак бракує більшої кількості візуальних картинок або фотографій, наявна велика кількість сухого фактажу [1, с. 49-50].

Бігло про соціальні аспекти життя Франції першої половини XIX століття згадується в § 7, при правління Луї XVIII і Карла X – згадується прийняття нової конституції та існування «кодексів», і коротко Карла X з його соціальними змінами [1, с. 53]. Тільки в кінці параграфа можна більш детально дізнатися про економічний розвиток Франції вже після Липневої монархії – про вплив промислової революції, зменшення податків. [1, с. 56]. Про економічні аспекти історії Франції до Липневої монархії не згадується, отже перші пункти параграфа можуть потребувати доопрацювання вчителем на уроці.

§ 8 об'єднує в собі історію і Австрійської, і російської імперії. В Австрійській імперії згадується дуже коротко про низький рівень промислового розвитку, аграрне спрямування економіки і нерівномірний розвиток різних частин імперії. [1, с. 59]. Згадки про економічне становище російської імперії фактично відсутні, є тільки короткі повідомлення про боротьбу всередині імперії за ліквідацію самодержавства і спроби соціальних змін для інших верств населення [1, с. 61]. Коротко в кінці параграфа автори розкривають українське національне відродження на територіях імперій, де українці продовжували боротися в тому числі за свої соціальні та культурні права і рівності, тут акцентується на різному характері реакцій керівників одної та іншої імперії [1, с. 63-64].

Вплив економічних факторів на початок «весни народів» простежується на сторінках наступного параграфа – розвиток капіталізму, формування нових станів. «Весна народів розглядається окремо в кожній з великих європейських країн, де зазвичай описуються деякі соціальні аспекти, такі як боротьба за

обмеження монархії, конституцію, однак опис тут дуже загальний і ведеться бігло [1, с. 66-72].

В контексті об'єднання Італії вказується на різний економічний розвиток окремих частин Апеннінського півострова, де південь був сільськогосподарським, а північ орієнтувалась на промисловість. Найбільша увага відводиться П'ємонту, який був найрозвинутішим промислово. Загалом, більше соціальних та економічних аспектів історії Італії цього періоду не спостерігається [1, с. 76]. В цьому ж розділі також висвітлюється об'єднання Німеччини, вказується на високий економічний розвиток Німецького союзу. Більше згадок про економічне чи соціальне становище цих земель в § 10 не спостерігається [1, с. 77].

В наступному § 11 не розглядаються соціальні та економічні аспекти в нових державах Латинської Америки. Однак описується становище США, де підкреслюються суттєві економічні відмінності в розвитку Півночі та Півдня. На півночі характерним було активне впровадження промислової революції, переважання самостійних фермерів, а на Півдні переважали плантаційні господарства, з залученням праці рабів. Автори підручника підкреслюють вороже ставлення обох частин США до корінного населення [1, с. 84]. Далі можна побачити малюнок, де досить чітко показані особливості політичного та соціально-економічного життя в США, де останнє отримало достатнє висвітлення. Згадується і рух противників рабства [1, с. 85]. В наступних сторінках цього розділу згадуються реформи Авраама Лінкольна про земельні ділянки і скасування рабства. Позитивним є таблиця про наслідки Громадянської війни в США, де теж місце відводиться згадкам про соціальні та економічні реформи шістнадцятого президента [1, с. 87-88].

Красномовно описується завершення модернізаційних процесів у європейських країнах в кінці XIX століття в § 12. На висвітлення цієї теми присвячено 7 сторінок, де спочатку подаються важливі терміни: індустріалізація, монополія, колоніальна імперія та інші. Далі детально описується і вплив монополій на економіку європейських держав, і соціальні

зміни в кінці століття, акцентується увага також на зростання ваги інтелігенції, і дуже розлого описується життя різних верств населення тогочасних провідних країн Європи. До текстового матеріалу також додаються актуальні запитання, зображення тогочасного періоду, фото карикатур та ілюстрації [1, с. 91-97].

В § 13 бігло згадується про економічні піднесення Франції впродовж 1960-х років[1, с. 101], і також є деякі згадки про соціальні зміни під час утворення III Республіки[1, с. 103-104]. Нажаль, більше соціальних та економічних аспектів тогочасної Франції в цьому розділі не висвітлено.

Для розповіді про розвиток економіки Німецької імперії в § 14 виділяється окремий пункт плану. Детально описується вплив промислової революції і загальне піднесення економіки з'єднаної Німеччини, модернізація економіки, акцентується на ролі великої армії в зростанні економіки. Окремо автори наводять зміни під час правління Отто фон Бісмарка, і під час кайзера Вільгельма I.[1, с. 108-110]. В кінці параграфу наявні додаткові питання для учнів про економічні та суспільні зміни в Німеччині впродовж другої половини XIX – початку XX століття. [1, с. 111].

Повністю розкритими економічні аспекти життя Великої Британії є у § 15. Тут розгорнуто висвітлюються причини втрати Британією економічного лідерства у світі, їхню кризу, зумовлену багатьма чинниками, чудово поєднавши також і внутрішні чинники, такі як монополізацію, так і зовнішні – ріст економік США та Німеччини [1, с. 112-114]. Далі висвітлюються вже соціальні реформи Девіда Ллойда Джорджа – насамперед виборчі зміни і ріст ролі робітників в політичному житті [1, с. 114-116] Окремий пункт параграфа присвячений колоніальній експансії з описом відповідних економічних наслідків цього явища[1, с. 116-118]. Весь § 15 доповнений фотографіями діячів, малюнками, картою з виділеними британськими колоніями і допоміжними запитаннями.

Про економічний розвиток США в підручнику виділено достатньо багато інформації в § 16, де розповідається як і про позитивні сторони американської економіки (скасування рабства, світове економічне лідерство), так і проблеми –

підкреслюється негативний вплив монополій, власники котрих зосереджували в своїх руках більшу частину американської економіки. Далі пояснюються заходи американської влади для вирішення економічних проблем, передусім антимонопольні заходи[1, с. 120-121]. Для висвітлення соціальної проблеми виділено майже цілу сторінку, де можна прочитати про расову дискримінацію, і про початок руху за права темношкірих[1, с. 121]. І соціальні і економічні аспекти змін при президентах Рузвельті та Вудро Вільсоні вдало розповідається в наступних частинах параграфа. Обидва президенти продовжували антимонопольну політику, лібералізацію економіки і соціального життя. Можна побачити багато допоміжних і узагальнюючих питань з соціально-економічного розвитку США, також на початку теми наявні терміни расизм, дискримінація, сегрегація, і також дати. Однак більше увагу автори приділили саме економічним аспектам розвитку Америки[1, с. 123-126].

Цього разу російській імперії було відведено окремий параграф, де доволі красномовно описуються причини, передумови та самі реформи Олександра II. Бачимо що скасування кріпосного права розглядається тут як процес поступовий, котрий мав свої проблеми, і де селяни залишалися залежними від поміщиків. Далі описуються наступні реформи – фінансову, освітню, земську, міську, судову, військову[1, с. 127-128]. Вплив проблем в економіці і соціальна напруга стали причинами революції 1905-1907 років, на що автори звертають увагу. Далі тезисно розповідається про селянську реформу Петра Столипіна, і про те що після його смерті реформа зійшла нанівець. Наявні додаткові запитання для міркування соціально-економічних процесів, деякі з них рекомендовані авторами для обговорення в групах[1, с. 129-131.] Нажаль, на сторінках цього параграфа не зустрічається інформації про становище українських земель, про хід і реформи на території російської імперії, яку населяли українці. На мою думку, цей розділ може потребувати додаткової інформації про українські землі, для кращого розуміння учнями цих процесів.

Історію Австро-Угорщини та Османської імперії в кінці XIX – початку XX століття було об'єднано в окрему тему в межах § 18. Соціально-

економічний розвиток Австро-Угорської імперії дуже скупо розглядається, згадується наростання економічної кризи, різний розвиток різних частин імперії. Бігло розповідається про наслідки утворення дуалістичної монархії, з демократичними свободами, рівністю громадян, приватну власність. Хоча діла можна прочитати про перевагу двох народів над іншими дев'ятьма. Дуже коротко згадуються деякі зміни котрі прийшли внаслідок промислової революції[1, с. 135-137]. Дещо більше згадок про реформи і модернізацію економіки можна побачити в наступному пункті параграфа, про Османську імперію. Вказується на пізніший час перетворень в країні, в порівнянні з західними державами. Бігло розповідається про реформи в країні, і їх несприйняття консервативною частиною населення. Вони то вводилися, то скасовувалися. Ще кілька слів можна побачити про фінансову проблеми імперії, що також прискорювало її розпад, і запізнілі спроби реформа у державі[1, с. 137-139]. До розповіді додаються запитання для закріплення знань. Економічні аспекти нових незалежних держав не Балканах в цій темі на сторінках підручника не розглядаються

§ 19 об'єднує історію Китаю і Японії в кінці XIX – початку XX століття. Автори акцентують на важливості азійського регіону для Європи, Азія була в той час багатою на велику кількість різних ресурсів. Про Японію можна побачити мало згадок її економічних аспектів, дещо більше описується їх ізоляція і відокремленість від інших країн. Водночас, вперше зустрічається джерело з описом політичного, економічного та соціального становища країни в 1904 році, з книги Генріха Дюмолара, що допомагає, опрацювавши джерело, краще зрозуміти тогочасне повсякденне життя японців[2, с. 142-144]. Уже більше про реформи в Японії можна побачити в наступному пункті параграфа, де тезисно описуються адміністративна, аграрна, фінансова, військова та освітня реформи імператора Мейдзі, і їх вплив на розвиток країни[1, с. 145-147]. Також майже відсутні згадки про соціальне-економічне становище Китаю, окрім загальних тез про закритість країни, боротьбу інших країн за ринки

піднебесної. [1, с. 148]. Наявні також додаткові запитання про реформи Мейдзі, і порівняння цих реформ з реформами Олександра II [1, с. 147].

§ 20-21 не розглядають окремо соціально-економічні аспекти всесвітньої історії, оскільки присвячені міжнародним відносинам кінця XIX – початку XX століття. Але в контексті змагань за колоніальні володіння можна виявити інформацію про причини зацікавленості європейськими країнами мати свої колонії – передусім це економічні вигоди : ресурси, ринки збуту і робочу силу. Передусім в Африці[1, с. 158-159]. Також бачимо і економічні проблеми як фактор часто ворожих (у вигляді протистояння) або дружніх (договори про союзи) взаємин між європейськими державами – Німеччиною, Францією, Росією, Австро-Угорщиною [1, с. 153].

Водночас, дуже позитивним є окремий розгляд планів Європейських держав на українські землі, адже це є зв'язком Всесвітньої історії та історії України. Розгляду цього питання присвячений окремий пункт § 21. Акцентується на важливості регіону через великий промисловий та сільськогосподарський потенціал, і багаті природні ресурси. Загалом, розглядається позиція Росії і Німеччини, котрі бачили наші землі як велику ресурсну базу для своїх цілей[1, с. 164-165].

Про технологічні новинки «довгого століття», будівництво мережі залізниць, двигуни і спроби підкорити повітря коротко розповідається в § 22, де також можна побачити відповідні фотографії та картинки[1, с. 175-176]. Певна інформація про вплив промислової революції на повсякденне життя населення можна зустріти в § 23, де також стисло вказується на зміни соціальної ролі жінок, боротьбу за їх права і рівність з чоловіками[1, с. 184-186]

В кінці підручника у формі узагальнення коротко викладені основні аспекти соціальних та економічних змін «довгого» XIX століття. Бачимо тут і наявність графіків та таблиць. Окрема сторінка узагальнення присвячена становищу українських земель, де кількома абзацами вказується на відсталість розвитку українських земель, в порівнянні з західноєвропейськими країнами,

наявна також таблиця порівняння стану зерновиробництва України і передових західних країн [1, с. 190-191].

Отже, проаналізувавши даний підручник з всесвітньої історії, можна зробити висновок, що незважаючи на досить невелику кількість сторінок підручника (менше 200), автори змогли досить вдало лаконічно охарактеризувати основні соціальні та економічні аспекти всесвітньої історії Європи та Америки ХІХ століття при розгляді основних країн світу та окремих тем про промислову революцію. Водночас матеріал про країни Латинської Америки, Азії та Африки досить обмежено передає зміст їх соціального та економічного розвитку. Також мало уваги приділяється соціально-економічному становищу Франції, акцентуючи увагу здебільшого на політичній історії. Також, на мою думку, на сторінках зустрічається недостатньо графіків, таблиць, схем для кращого сприйняття складної для учнів економічної інформації. Кількість ілюстрованого матеріалу на сторінках підручника є достатньою, однак можливо доцільно збільшити їх кількість та доопрацювати.

Перейдемо до аналізу підручника із всесвітньої історії для 9 класу (автор: І. Щупак). На сторінках § 1 кількома словами описуються періоди нової історії, де можна побачити згадки про початок промислової революції в Британії, модернізацію, і становлення індустріального суспільства в провідних країнах світу[12, с. 4-5].

Розгляду Французької революції присвячено § 2-3, і зразу на перших сторінках бачимо розгорнутий аналіз становища сільського господарства і безпосередньо селян; стан промисловості, і внутрішньої та зовнішньої торгівлі тогочасної Франції[12, с. 7]. Далі розповідається про соціальні стани країни – духовенство, дворянство та робітничі професії і селяни, з оглядом становища і впливу на економіку кожного стану, до чого додається картинка і карикатура з запитанням до неї. [12, с 7-8]. В контексті Французької революції бачимо згадки соціальних та економічних проблем як причин революції. Далі бачимо опис Декларації прав людини і громадянина, прийняття Конституції 1791 року, реформи запроваджених Установчими зборами 1789-1791 року і відповідні їх

наслідки[12, с. 10-11]. Коротко і тезисно згадуються економічні реформи здійснені під час якобінської диктатури, і зміни в економіці та соціальній сфері у Франції за Дерикторії [12, с. 17-19]. Однак в кінці розділу відсутні додаткові запитання про економічні та соціальні зміни за цей період, окрім аналізу основних ідей «Декларації», незважаючи на достатній текстовий матеріал на сторінках цього параграфа.

Соціальні та економічні аспекти правління Наполеона Бонапарта викладаються в § 4 : відміна «Декларації прав людини і громадянина», спроби створити соціальну групу «нове дворянство», і підтримка торговців і промисловців з подальшим захистом внутрішнього ринку від іноземного впливу, і соціальні обмеження. Окремо розглядаються Кодекси Наполеона : Цивільний, Торгівельний і Кримінальний.[12, с. 21-23].

Розділ перший завершується розглядом джерел : «Декларації прав людини і громадянина», і Цивільного кодексу з завданнями і запитаннями до цих джерел[12, с. 36-40]

Розлого описується в § 5 індустріалізацію в країнах Західної Європи. Текстова розповідь розпочинається зі згадок про аграрний переворот, після чого йде виклад інформації про індустріальний переворот. Його подають в двох етапах: перший розпочинається з винаходу прядильної машини, ткацького механічного верстата і згодом парової машини; другий етап починається коли машини почали створювати за допомогою машин, і продовжується винайденням двигуна внутрішнього згорання. Далі більш детально розповідається про винаходи в період індустріального перевороту [12, с. 41-44]. Розглядають також зміни в соціальній структурі суспільства, де акцентується на появі нового «середнього класу» внаслідок індустріальної революції; повсякденне життя різких класів, в тому числі становище жінок [12, с. 45-47]. Дозвілля також стає частиною життя не тільки заможних верств населення, але тепер і простолюду, майже всю сторінку присвячено опису тогочасних спортивних заходів[12, с. 47]. В кінці теми наявні завдання для роботи з

джерелом : безліч ілюстрацій того періоду з запитаннями для їх аналізу[12, с. 48-50]. Протягом всієї теми зустрічаються багато додаткових запитань.

§ 6 повністю присвячений новим ідеологіям і їх розгляду : консерватизму, лібералізму, соціалізму (утопічний соціалізм та марксизм), націоналізму. В кінці текстового розказу наявні цитати тогочасних діячів з їх ідеями, і відповідні завдання до них [12, с.56].

Розгляд соціального та економічного становище Великої Британії відбувається на сторінках двох тем -§ 7 та 8. Перші згадки економічних аспектів бачимо відразу на початку теми 7 , де вказується на складне економічне становище країни після війни з Наполеоном, внаслідок чого уряд ухвалив в 1817 році «хлібні закони», одна через 2 роки скасував через їх неефективність [12, с. 58] Також декілька речень тут є про поступову стабілізацію економіки в 20-х роках і вихід на перше місце в світі вже в 30-х роках [12, с. 59]. Дуже бігло згадуються соціальні та економічні аспекти внутрішньополітичної діяльності урядів торів і вігів. Тезисно описується чартизм і основні вимоги «Народної Хартії», і деякі соціальні демократичні реформи середини XIX століття. Окремий пункт плану цієї теми присвячений короткій характеристиці торгівельних змін в Великій Британії в першій половині XIX століття [13, с. 63].

Розгорнуто про золотий період Британії автори розповідають в §8. Наголошується на лідерстві Британії в основних сферах економіки : промисловості, торгівлі; лондонська біржа стає центральною в світі, а фунт стерлінгів головною світовою валютою [12, с. 65-66]. Далі бачимо окремі згадки про реформу освіти, виборчого права [12, с. 66-68].В кінці параграфа наявні запитання про економічне становище Британської імперії, і запитання для обговорення.

Далі бачимо що окремо розглядається в цьому параграфі також Ірландія, де на початку XIX більшість населення займалися сільським господарством. Згадується і голод в Ірландії, додається історична довідка про це [12, с. 68]

Дуже поверхнево про соціальні зміни в Франції в період реставрації розповідається в §9 [12, с. 72-73]. Також при розгляді Липневої революції вказуються і її економічні причини – неврожай, економічну кризу; так і деякі соціальні. Тезисно описаний зміст «ордонансів Поліньяка» [12, с. 73-74]. Найбільше про соціально-економічний розвиток Франції можна дізнатися при розгляді становища країни під час Липневої монархії: прийняття «Хартії 1930 р.», остаточне утвердження буржуазної монархії, індустріальну революцію. Тут вказується на сповільнений розвиток сільського господарства [12, с. 75-76]. В кінці параграфа є питання про індустріальну революцію в Франції, економічне життя [12, с. 79]

Окремо в §9 розглядається і Австрійська імперія першої половини ХІХ століття, насамперед увага приділяється тут процесу індустріалізації в Австрії. Також є історична довідка з описом етнічного складу населення імперії [12, с. 76-78].

Продовжується історія Франції і на сторінках наступного параграфа, де при розгляді Другої республіки бачимо виклад матеріалу про соціальні та економічні зміни внаслідок чергової революції революції : прийняття загального виборчого права, скасування рабства в колоніях, спроби боротьби з безробіттям та інші [12, с. 81].

В цьому ж розділі можна спостерігати окремі згадки про економічну кризу як причину революції в Німеччині в 1948 році, і конституцію прийняту Франкфуртським парламентом, яка скасовувала всі кріпосні відносини [12, с. 83- 84]. Згадки про деякі спроби соціальних змін в Угорщині теж є в §10 [12, с. 87]. В кінці тема при розгляді наслідків Революцій 1948-49 рр. вказуються : зникнення кріпацтва, завершення індустріалізації, розвиток капіталістичного господарства та деякі соціальні зміни [12, с. 90].

Наступна тема «Об'єднання Німеччини» дуже бідна на соціальні та економічні питання- коротко вказується економічний підйом німецький земель сприяв їх об'єднанню. В кінці розділу коротко згадують соціальні аспекти конституції Німеччини 1871 року [12, с. 92,99].

У §12 зустрічаються тільки окремі згадки про застій в промисловості і торгівлі в областях Італії в ХІХ столітті, де все ж регіон П'ємонту виділявся серед інших більшою розвиненістю в економіці. Далі автори також підкреслюють, що населення розуміло що роздробленість Італії перешкоджала її соціально-економічному розвитку, і це стало передумовою до об'єднання Італії. Більше згадок про соціально-економічний розвиток цих земель в §12 не виявлено [12, с. 101-102].

§13 описує розвиток російської імперії в першій половині ХІХ століття, в тому числі і повстання декабристів. Серед причин повстання можна побачити вплив економічного регресу росії, її відсталість порівняно з європейськими країнами. Далі ціла сторінка теми відводиться на аналіз уривків документів : «Руської трійці» Павла Пестеля і проекту Конституції Миколи Муравйова. Увага тут приділяється соціальній частині документів – статтям про скасування рабства і рівність населення. Після документів є запитання для їх аналізу[12, с. 110-111] Також далі розглядають рухи в росії в другій чверті ХІХ століття [12, с. 115-116]. Можна зауважити, що соціально-економічні аспекти розвитку російської імперії в цій темі можна було розкрити більш детально.

Красномовно описується зростання могутності США в §14, де вказується що США стали лідером в регіоні. На 120 сторінці можна побачити схематичну таблицю, яка тезисно розкриває відмінності в соціально-економічному розвитку Південних і Північних Штатів, освоєння західних частин Американського континенту, територіальні зростання. Таблиця побудована досить чітко і зрозуміло, без лишньої інформації і допомагає краще засвоїти знання з теми. До таблиці додаються запитання з міркуваннями і порівняннями[12, с. 120]. На наступній сторінці є також історична довідка про «золоту лихоманку» і її вплив на економічний розвиток та заселення Каліфорнії[12, с. 121]. Наступні сторінки теми зосереджені на розкритті питання Громадянської війни в США, і тут автори бігло згадують економічні та соціальні причини війни, скасування рабства і його наслідки, а також результати Громадянської війни, серед яких затвердження фермерського шляху розвитку сільського господарства, надання

земель на Заході, створення єдиного внутрішнього ринку та інших[12, с. 122,124-126]. В кінці теми також коротко описано Реконструкцію Півдня 1865-1877 рр. та повільний розвиток нових держав в Латинській Америці. Після вивчення теми є багато питань про економічний розвиток США[12, с. 127-129].

Підручник має окремий параграф для Узагальнення з розділу 1 та 2, де можна побачити завдання «Скласти таблицю : Індустріальна революція та особливості соціально-економічного розвитку європейських країн» (Великої Британії, Франції, Німецьких держав, Австрії, росії). Завдання чудово допомагає закріпити знання з теми про кожну країну [12, с. 130]

Детальний розгляд соціально-економічних змін в країнах Західної Європи та Америки кінця XIX – початку XX століття бачимо в §16. Насамперед розглядають технологічні зміни, електрифікацію економік, сільське господарство, яке почало активно використовувати техніку. Є довідка про створення перших тракторів [12, с. 131-132]. Наступний пункт параграфа розкриває суть монополізації економіки і концентрації виробництва, наводяться приклади великих монополістів. Тут також розкривають зміст термінів концерн, картель, синдикат, трест, акціонерна компанія, акція. На сторінках можна побачити багато карикатур із запитаннями до них. Описується і поява нового класу суспільства – «середній клас». Кінець параграфа зосереджується на поясненні процесів міграції – причини та конкретні приклади. До всієї теми додаються фотографії відомих постатей, картинки, карикатури і додаткові запитання. Також є багато запитань в кінці теми з соціального та економічного розвитку Європи [12, с. 132-138].

Наслідки Франко-Прусської війни для населення можна побачити в історичній довідці в §18, де зображено зубожіння і бідність населення Парижу в часи становлення Третьої республіки. На наступній сторінці також зображені пункти декретів Комуни, де розглядаються соціальні зміни для населення. Вже четвертий пункт теми більш детально розкриває власне економічний розвиток Франції кінця XIX – початку XX століття. Економіки після війни переживала занепад, техніка і устаткування були застарілими. Не оминули Францію і

монополізація економіки. Тут також бачимо історичне джерело про несприйняття митцями будівництва Ейфелевої вежі, до чого додаються посилання на джерела в інтернеті і запитання чи стало будівництво пам'ятки інвестицією в майбутнє Парижа[12, с. 143-147]. Далі можна побачити згадки про соціальні реформи французьких урядів, і в кінці теми запитання про причини повільного економічно зростання Франції [12, с. 151].

§18 детально розглядає соціально-економічне становище Німецької імперії в 2 половині XIX століття. У формі схеми зображені причини економічного зростання країни. Далі текстовий виклад матеріалу передає ознаки економічного Німеччини: успіхи у впровадженні індустріальної революції, вражаючі розміри промислового розвитку, монополізацію економіки, та дещо повільніший розвиток сільського господарства. Ще одну таблицю можна побачити на 154 сторінці, де зображено також економічну політику Отто фон Бісмарка, і на цій сторінці також показана статистична діаграма про відношення міського і сільського населення Німеччини 1871 і 1910 року з порівнянням і запитаннями до діаграми. Це дозволяє учням краще сприймати статистичні дані, і відповідно покращує засвоєння знань з економічної історії[12, с. 152-154]. Також є згадки про соціальні зміни під час правління Вільгельма II, і запитання в кінці теми[12, с. 157-159]. Загалом, економічні та соціальні аспекти в цьому параграфі розкрито детально і здебільшого подано в формі таблиць і діаграм, що краще сприймається за простий текстовий виклад інформації.

Красномовно зображений економічний розвиток Великої Британії останньої третини XIX століття в §20. Спочатку описується стагнація економіки в 70-х роках, спричинена застарілою технічною базою, втратою конкурентноспроможності та фритредерською політикою. Згадується і занепад сільського господарства. Далі вже розповідається про підйом економіки Великої Британії після 1880-х років, акцентуючи на активній колоніальній політиці, збереженню провідної ролі в світовій торгівлі. Окремо наголошується, що монополії утворюються в країні в кінці 90-х років, пізніше ніж в інших

провідних світових країнах[12, с. 160-162]. Деякі аспекти соціальної політики розкрито при розгляді внутрішньої політики політичних партій парламенту. Окремо в кінці §20 можна побачити розгляд соціального та економічного становища ірландців, яка в кінці XIX століття залишалася напівколонією Британії. Ірландія продовжувала залишатися економічно відсталим і бідним регіоном, на цій території часто відбувався голод, що ускладнювало вирішення «ірландського питання». Наявні запитання в кінці теми, і завдання із створенням порівняльної таблиці економічного розвитку Великої Британії та Німеччини [12, с. 165-167]

§21 детально описує економічний підйом країни : розвиток промисловості, удосконалення організації виробництва та праці, будівництво залізниць, потужний розвиток сільського господарства. Далі окремий пункт параграфа розглядає процес боротьби з монополіями – прийняття антитрестівського закону, його суть та наслідки. Тут ми бачимо схему «Монополізації економіки», котра наочно допомагає зрозуміти цей процес, і завдання до цієї схеми[12, с. 168-169]. В кінці теми описано економічну політику Т. Рузвельта, головна увага тут приділяється його антимонопольній політиці. Соціальні аспекти політики В. Вільсона також тезисно зображені в §21. Кінець теми звертає увагу школярів на те, що США перетворилась на найпотужнішу країну світу в той час, вийшовши на перше місце в світі за обсягом промислового виробництва[12, с. 173-176].

Із розгляду питання про скасування кріпосного права розпочинається тема про становище російської імперії в другій половині XIX століття. Бачимо табличку з позитивними і негативними положеннями аграрної реформи(із запитаннями до неї).Далі бачимо тезисно опис основних реформ Олександра II. В § 22 також розповідається про промисловий розвиток в кінці XIX- століття, про екстенсивний розвиток сільського господарства[12, с. 177-181] Далі згадки про соціальні та економічні аспекти бачимо при розгляді причин революції 1905-1907 рр. Завершується §22 детальним розглядом Столипінських реформ, і запитаннями з теми[12, с. 184-188].

В § 23 розглядаючи утворення дуалістичної Австро-Угорської монархії, автори майже не приділяють увагу економічним аспектам розвитку держави, що на мою думку потребує доопрацювання.

Поверхнево згадується соціально-економічна криза в Японії в середина XIX століття, спричинена передусім самоізоляцією країни, на сторінках § 24. Також коротко описується «відкриття Японії», яке супроводжувалось завалення ринків країни дешевими товарами, що розорило японських торговців і ремісників[12, с. 198]. Вже більш детально про соціальний та економічний розвиток Японії другої половини XIX століття описується в контексті реформ імператора Мейдзі, насамперед адміністративної, станової, аграрної, податкової реформ, а також реформам у виробничо-фінансовій сфері та у галузі освіти та культури. Далі характеризуються безпосередньо зміни в економіці внаслідок реформ імператора Мейдзі – початок індустріальної революції, поживлення торгівлі, особливо з іншими країнами. Темпи розвитку економіки були одними з найвищих. Параграф також має відповідні запитання про економічні та соціальні аспекти в кінці теми[12, с. 200-202].

Соціальні та економічні аспекти розвитку Китаю в XIX століття в § 24 розглядаються досить бігло. Спочатку вказується що обезземелення селян і високі податки спонукали до повстання Тайпінів[12, с. 206]. Наступні згадки бачимо вже при розгляді політики імператриці Ци Сі – скасування рабства, тортур, привілеїв дворян, реформу освіти. Загалом інформації про соціально-економічний розвиток Японії подається мало, увага приділяється політичним подіям[12, с. 209-210].

Наступний параграф коротко розкриває зміст реформ в Османській імперії в середині XIX століття – податкову, реформу освіти, надання права іноземцям на землю, відкриття Османського банку[12, с. 213-214]. Також вже в кінці теми при розгляді розвитку Османської імперії за правління молодотурків зображено зміни в економічній сфері – здебільшого спроби стимулювати місцеве виробництво, однак це не призвело до покращення економіки[12, с.

217]. Загалом в цій темі недостатньо висвітлено соціально-економічний розвиток імперії.

В підручнику також є параграф з практичним заняттям. Тема 27 розглядає наслідки колоніальної системи. Можна побачити таблицю з цілями колоніальної політики: доступ до ресурсів, дешева робоча сила, ринки збуту, експорт шкідливих відходів та інші. Розповідається також про вливання капіталу і розбудову колоній, промисловості, сільського господарства. Далі автори пропонують учням проаналізувати текстові документи про колоніалізм, і розглянути та прокоментувати карикатури та ілюстрації про колоніалізм.[12, с. 219-221]

В підручнику є короткі відомості про плани іноземних держав на українські землі, передусім Німеччини. Автори вказують що Німеччина планувала використовувати ресурси Південної та Східної частини України для своїх цілей[12, с. 231].

Розділ 5 підручника має 4 параграфи, і є багатим на розгляд соціальних та економічних аспектів всесвітньої історії. § 30 дуже детально то повно описує розвиток шкільної освіти в передових країнах світу – Франції, Великій Британії, США, Прусії : формування відповідного законодавства, управління шкільною системою, створення нових типів шкіл. Також тут розглядається розвиток університетської системи освіти, в тому числі і вищих навчальних закладів на території України. [12, с. 234-239]

В наступному параграфі детально зображені основні досягнення наукового та технічного прогресу: винайденні нових верстатів, відкриттів в хімічній промисловості, автомобілебудуванні, засобах зв'язку та інших. Згадуються і винаходи для сфери побуду і повсякденного життя людей [12, с. 240-245].

Чергове практичне заняття в межах § 32 зосереджене на розгляді масового виробництва товарів і масовій культурі. Розглядаються причини і суть масового виробництва, акцентується на промисловій і технічній революції як чиннику до поширення масового виробництва. Масова культура також

розглядається шляхом виявлення причин та передумав, характерних рис культури. Після опрацювання текстового матеріалу, бачимо питання до теми, і роботу з, спочатку цитатами, і відповідно питаннями до них; і також роботу з ілюстраціями до теми[12, с. 251-255].

Остання тема підручника описує Науково-технічну революцію в кінці XIX – на початку XX століття. Бачимо спочатку поданий сам термін «науково-технічна революція», далі основні зміни в економіці того часу внаслідок НТР – зміни в енергетичній базі, сільському господарстві, соціальній структурі населення більшості розвинених країн. На наступних сторінках параграфа бачимо пункт плану про зміни у вигляді міст і сіл, та одягу. Це питання широко висвітлюється, і що важливо, має на своїх сторінках багато тогочасних фотографій для наочності отриманих знань. Також декілька сторінок теми відводяться для засвоєння інформації про рухи за права жінок, та традиційні індустріальні суспільства. В кінці теми є багато запитань про економічні та соціальні аспекти науково-технічної революції[12, с. 256-265].

Підсумовує отриманні знання з усіх тем підручника § 35. Але тут є лиш невеликі згадки про індустріальну революцію, колоніальний поділ, економічна модернізація низки країн[12, с. 265-268].

Отже, проаналізувавши підручник (авт. І. Щупак) ми бачимо що зміст соціальних та економічних аспектів всесвітньої історії розкритий достатньо. Враховуючи найбільший розмір підручника серед опрацьованих (280 сторінок), авторам вдалося детально проаналізувати соціально-економічний розвиток багатьох країн світу і соціальні та економічні зміни в тогочасному світі загалом. Плани тем складені зручно, важливі слова чи словосполучення виділені окремим кольором для кращого засвоєння. Бачимо також багато таблиць і схем в підручнику. Водночас, на мою думку, менше уваги приділяється країнам третього світу, особливо їх соціально-економічному становищу. Також підручник потребує більшої кількості зображальних матеріалів, зважаючи на велику кількість текстового матеріалу.

Аналіз підручника із всесвітньої історії для 9 класу (О. Гісем). Автори вже в першому параграфі розкривають багато соціальних та економічних аспектів «довгого ХІХ століття». Передусім зміст термінів «модернізація» та «індустріальне суспільство». Коротко описується економічне життя в епоху індустріального суспільства, розвиток торгівлі, зміни в соціальному житті і становленні робітників і найманих працівників впливовою соціальною групою цього періоду. Далі розкривається зміст термінів «урбанізація», «міграція», «еміграція», «імміграція», значне зростання чисельності людей, перетік населення з сіл в міста. Соціальний розвиток теж не оминули на сторінках вступного розділу – описаний стан найбільших прошарків суспільства – аристократії, середнього класу, яке в свою чергу поділялось на декілька типів. Про життя селянства інформацію не наводять. В кінці вступного розділу є відповідні темі запитання. Загалом вступ дуже багатий на інформацію, передусім економічного та соціального характеру розвитку світу в ХІХ столітті [2, с. 5-10].

Починаючи з §2 ми бачимо вивчення історії Французької революції, де спочатку коротко описується становище сільського господарства, промисловості і торгівлі в Франції в кінці ХVІІІ століття. Більш детально бачимо характеристику станів тогочасного Французького суспільства. Автори подають інформацію і в текстовому матеріалі, і в формі таблиці(Додаток А) Однак інформація про стани фактично дублюється, тому, на мою думку, це є недоліком і тому достатньо було залишити таблицю про стани французького суспільства, без текстової розповіді, оскільки учні краще сприймають схематичну інформацію[2, с. 13-14]. Бачимо згадки про економічну і соціальну кризу серед причин початку революції[2, с. 15]. Далі можна побачити розгляд «Декларації прав людини і громадянина» і подальшу згадку про нестабільну економічну ситуацію в країні. В кінці теми є питання, переважно про соціальне становище верств населення[2, с. 17, 19-20].

Економічні аспекти в наступній темі розглядаються дуже бігло. Згадується в контексті передумов до встановлення якобінської диктатури

нестача продуктів і порушення господарських зв'язків. Теж продуктова нестача і декрет про «Загальний максимум» згадується в контексті політики якобінців[2, с. 22-23]. Досліджуючи підсумки Великої Французької революції бачимо, що автори вказують на те що вона усунула перешкоди для її соціально-економічного розвитку [2, с. 25].

Дещо більше про соціально-економічний розвиток Франції бачимо в §4. Тут розповідається про економічне піднесення Франції за імператора Наполеона Бонапарта, зміни в промисловості і сільському господарстві [2, с. 28]. Далі в підручнику розглядаються «Кодекси Наполеона»[2, с. 29-30]. Однак в кінці теми немає запитань про соціальний або економічний розвиток тогочасної Франції за Наполеона Бонапарта, що може бути недоліком.

Розділ I закінчується практичним заняттям, де бачимо запитання і завдання для розгляду «Декларації прав людини і громадянина», «Цивільного кодексу» Наполеона. Головним завданням є написання есе[2, с. 41].

§6 розпочинається з короткого опису промислової революції в Західній Європі. Вказуються на ознаки і наслідки. Однак інформації подається досить мало, зважаючи на те що у вступі промисловий переворот був описаний більш детально[2, с. 42-43]. Уже багато інформації подають про утворення ідеологічних концепцій – консерватизму, лібералізму, націоналізму, утопічному соціалізму, марксизму[2, с. 43-48].

Далі бачимо ще одне практичне заняття, яке розкриває зміни в суспільному житті людей внаслідок промислового перевороту. Розглядаються зміни в зовнішньому вигляді міст, будинків і кімнат, а також. Крім текстового матеріалу бачимо багато картинок і додаткових запитань[2, с. 49-53].

Тема про Велику Британію першої половини XIX століття розпочинає невелика інформація про основні суспільні зміни в країні – введення «хлібних» законів, скасування заборони на створення робітниками професійних спілок, скасування рабства в колоніях та інші. Теж бігло описаний голод в Ірландії в 1845-1849 рр. [2, с. 53-56]. Вивченню економічного розвитку країни виділено окремий пункт параграфа, в якому розглядаються: криза першої третини XIX

століття, завершення промислової революції, торгівлю і термін Фрітредерство[2, с. 57-58].

У §8 вивчається зміни в соціальному житті, аналізуючи Хартію 1814 року, із додатковими запитаннями після вивчення [2, с. 61]. Окремо розглядається економічний розвиток Франції в другій чверті XIX століття. Тут акцентується на досягненнях промислового перевороту в економіці, змінах для робітників та коротко описано становище сільського господарства [2, с. 64-65].

§9 містить в собі матеріал для вивчення одразу двох країн – Німеччини та Італії в першій половині XIX століття. Параграф відразу розпочинається з вивчення економічного розвитку Німеччини. Сільське господарство розвивалося повільно, промисловий переворот почався в Німеччині пізніше, ніж в інших провідних країнах. Характеризується стан промисловості, торгівлі. Найбільшим центром торгівлі став Берлін. Описується і створення митного союзу, що сприяло утворенню єдиного національного ринку[2, с. 66-69]. Згадки про спроби соціальних змін можна побачити при розгляді питання про опозиційний рух в 30-40-х рр. XIX століття[2, с. 69-70]. Про економічний розвиток Італії бачимо тільки один абзац, який акцентує увагу на повільному економічному розвитку країни, пізньому початку промислової революції і відсталості сільського господарства[2, с. 71].

Також одразу і Австрійська і російська імперії вивчаються в §10 . Спочатку характеризується населення Австрійської імперії, яку називали «клаптиковою імперією», після чого йде власне огляд економічної ситуації в державі, котра продовжувала залишитися переважно аграрною країною. Акцентується увага на нерівномірному розвитку її частин – одна зосереджувалась на промисловому виробництві, інша на сільському господарстві[2, с. 75-76].

Далі бачимо опис соціального-економічного становища російської імперії: спершу описується особливості розселення людей на такій великій території, далі структуру населення, проблеми пов'язані з існуванням кріпосного права. Вказується на пізній початок промислового перевороту та на

вкрай низький рівень сільського господарства, незважаючи на аграрну спрямованість економіки імперії [2, с. 78-79]. В контексті суспільних рухів першої половини XIX століття є згадки про спроби соціальних змін в імперії, передусім спроби ліквідації кріпацтва. В кінці теми є багато запитань про соціальне та економічне становище обох імперій [2, с. 83-84].

Є згадки про економічне становище в §11 – Революції 1848-1849рр. Автори вказують, що економічні та соціальні проблеми стали причинами революції у Франції в 1848 році. Далі можна побачити спроби уряду вирішення соціальних проблем, деякі з яких були успішними, а деякі – ні [2, с. 84-85]. Про скасування кріпацтва в Австрії можна також дізнатися з цієї теми, на сторінці 88 [2, с. 88.]

Розповідається про соціально-економічний розвиток Німеччини в середині XIX століття на сторінках §12. Бачимо тут що економіка Німеччини стала третьою в світі, внаслідок завершення промислового перевороту, основою якого стало машинобудування. Декілька речень розповідають про успіхи в сільському господарстві і торгівлі. Акцентується і на зміні в соціальному житті внаслідок промислової революції. Загалом текст викладається чітко і лаконічно, без лишньої інформації і повторень [2, с. 92]. На сторінках цього параграфа також розповідається про об'єднання Італії, однак соціальні чи економічні аспекти авторами не зачіпаються при розповіді. На мою думку, тут було б доцільно розповісти про економічне становище Італійських земель, яке було одним з причин об'єднання Італії.

Соціальні та економічні аспекти історії США першої половини XIX століття бачимо в §13. Спочатку учні можуть дізнатися про рабовласницьку систему в Штатах, і про рух за ліквідацію рабства. Далі викладається основна інформація про соціально-економічне становище країни: спочатку акцентується на важливості існування фермерської системи господарства; далі про успіх промислової революції і ряд переваг які отримали США внаслідок цього; про вигідне розташування країни і постійний притік людей з країн Європи. Також вказується що в цей час формуються нові верстви суспільства [2, с. 98-101]. При

подальшому розгляді параграфа бачимо, що автори описують різний рівень розвитку Північних і Південних Штатів, і проблему рабства як ключові під час Громадянської війни. Скасування рабства стає кульмінацією цих подій, і на сторінках теми бачимо розгляд документа «[з прокламації про звільнення рабів президента А. Лінкольна (1863 р.)]», із запитаннями після опрацювання. Також вказано, що внаслідок війни Північні Штати закріпили своє провідне становище, і що війна остаточно визначила фермерський шлях розвитку сільського господарства [2, с. 104-106]. Також бігло в кінці теми згадується в контексті реконструкції Півдня зміни в економічному та соціальному статусі чорношкірого населення Америки. Після вивчення теми бачимо також запитання і завдання створити таблицю про особливостей економічної та соціальної сфери життя [2, с. 106-109].

В §14 ми можемо побачити характеристику життя корінного населення Латинської Америки. Часто становище людей залежало від їх кольору шкіри. Найкращим було становище білих людей, нижче були креоли, ще нижче змішані індіанці та змішані раси, найнижче знаходилися чорношкірі [2, с. 109-110]. Далі про становище населення Латинської Америки поверхнево можна дізнатися розглядаючи боротьбу за незалежність. На острові Гаїті внаслідок повстання скасували рабство, встановили рівність всього населення, недоторканність приватної власності. Ідентичними були наслідки боротьби за незалежність іспанських колоній в Латинській Америці. Також є згадки про економічний розвиток Бразилії, вказується на «золоту» лихоманку як чинник швидкого розвитку країни [2, с. 111-115]. Розгляд цієї теми показав, що автори не обійшли увагою становище країн Латинської Америки, що дозволить учням краще орієнтуватися в особливостях розвитку цього регіону.

Після §14 бачимо узагальнення за розділами I і II. Передбачені завдання з поясненням термінів, питання про порівняння соціально-економічного розвитку країн Європи та Америки, і таке ж питання для обговорення в групах [2, с. 116].

Красномовно описується в §15 розвиток промисловості в передових країнах світу в другій половині XIX століття. Бачимо що подаються для

вивчення терміни: «індустріалізація», «акціонування», «монополія», «синдикат», «трест», «картель», «концерн», «протекціонізм», «колоніалізм» та інші. Акцентується в першому пункті плану на успішності індустріалізації і появі монополій, котрі обмежували вільну торгівлю. Також вказується на зростання ролі держави в економічних процесах. Тексту додається карикатура і таблиці для порівняння промислового розвитку країн світу [2, с. 117-119]. Цікавим в розгляді питання про розвиток сільського господарства є те, що автори розповідають про існування двох типів господарств : фермерського і прусського. Тут досить повно описується становище сільського господарства в другій половині XIX століття [2, с. 119-120]. Завершується тема розглядом проблем становища робітників і спроб їх вирішити, увага відводиться характеристиці основних ідеологій які в своїх програмах по різному бачили захист прав робітників [2, с. 120-122].

Відразу після §15 йде практичне заняття, яке передбачає детальний розгляд учнями соціал-демократичної ідеології [2, с. 123-125].

Трохи більше сторінки в §16 виділяється для вивчення економічного розвитку Франції в кінці XIX – початку XX століття. Вказується на повільний розвиток і застій в сільському господарстві, і аграрно-індустріальну спрямованість економіки. Водночас промисловість розвивалась тут досить успішно. Характерним для Франції того часу було і менший вплив монополій на економіку, повільне зростання чисельності населення, масове вивезення капіталу. Також в контексті розгляду колоніальної політики Франції бачимо джерело – а саме цитату політичного діяча Е. Етьєна про мету колоніальної політики Франції, в якій він вказує про необхідність збереження колоній через наявність в них додаткових ринків і безкоштовних ресурсів і сировини. В кінці теми є завдання визначити основні риси розвитку економіки у вигляді тез [2, с. 133-136].

У §17 висвітлюються економічні аспекти розвитку Німеччини в кінці XIX – початку XX століття. Об'єднання Німеччини дало поштовх до розвитку економіки, і він мав свої особливості. Автори наводять їх й вигляді тез. В

сільському господарстві автори звертають увагу на перехід від поміщицького господарства до капіталістичного. Вказується також на те, що німецькі товари мали високу якість і почали витісняти на світових ринках британські. Не оминули увагою автори і монополізацію промисловості в кінці XIX століття [2, с. 137-138]. Далі є згадки про соціальну політику канцлера Отто фон Бісмарка: боротьбу проти католицької церкви, закони для робітників, закон про пенсію. Підсумовується що країна стала передовою державою з соціальним законодавством. В кінці параграфа бачимо декілька запитань про економічний розвиток об'єднаної Німеччини [2, с. 138,141].

Досить стисло про економічне становище Великої Британії в кінці XIX століття описується в §18. Спершу бачимо що розповідається про те, що економіка країни залишається однією з найпотужніших у світі, водночас з'являються серйозні проблеми, передусім зростання економіки стало нижчим, ніж в інших передових країнах. Кількома словами згадується і сільське господарство індивідуального типу, яке не достатньо забезпечувало потреби економіки [2, с. 142]. Далі можна побити окремі згадки про соціальну політику партій Великої Британії : реформи спрямовані для покращення становища робітників, дітей, дозвіл на страйки та профспілки. Ще більше інформації про соціальну політику ми зустрічаємо коли читаємо про діяльність уряду Девіда Ллойда-Джорджа. В кінці теми є багато запитань про економічний розвиток країни, і соціальні зміни [2, с. 143-147].

У §19 красномовно висвітлюються соціальні та економічні аспекти розвитку Італії в кінці XIX – початку XX століття. Спочатку розповідається про слабкий економічний розвиток Італії після об'єднання, нерівномірний розвиток земель(тільки Північ була достатньо розвинена). Розповідається про особливості розвитку сільського господарства, і про поступовий перехід від аграрної до аграрно-індустріальної економіки. Не оминули автори і фактів активного втручання держави в економіку [2, с. 149-150]. Окрему увагу приділяється вивченню причин і наслідків трудової еміграції італійців в інші країни, вказуються як і позитивні, так і негативні результати цього явища.

Поверхнево розглядаються реформи Джовані Джолітті, в сфері економіки(посилення втручання держави в економіку) і соціальної сфери. Після вивчення теми бачимо багато додаткових запитань для закріплення матеріалу [2, с. 150-152].

США в кінці XIX – початку XX століття розглядається в §20. Тут ми бачимо вже доволі небагато інформації про економічні аспекти становища країни. Загалом, тут розповідається про стрімкий розвиток США та провідну роль великих підприємств і монополій [2, с. 154-155]. Далі бачимо тільки окремі згадки про соціальні зміни в контексті політики Республіканської та Демократичної партій, і про соціальне становище та рухи афроамериканців. Також бачимо характеристику внутрішньої політики президентів Теодора Рузвельта і Вудро Вільсона, акцентуючи увагу на їх економічній політиці [2, с. 155-159].

Дуже детально розповідається про соціально-економічний розвиток російської імперії в наступному параграфі. Спочатку спостерігаємо багато інформації про причини хід і наслідки скасування кріпацтва 19 лютого 1861 року. Далі розглядаються основні реформи 60-70 років XIX століття : земську, міську, судову, фінансову, освітню, цензурну [2, с. 160-162]. Далі характеризується становище російської імперії в кінці XIX століття - після реформ. Вказується на велику аграрну відсталість імперії, негативний вплив селянських громад на розвиток економіки, пізній час завершення промислової революції, нерівномірний розвиток промисловості в різних регіонах. Декілька речень відводиться згадкам про монополізацію частини економіки. Бачимо також інформацію про формування нових станів суспільства – підприємців і робітників, і становище останніх [2, с. 163-165]. Бачимо згадки і про робітничий рух [2, с. 166-168]. Також серед причин Першої російської революції автори вказують на невирішеність аграрного питання, відсутність свобод, незадоволення робітників [2, с. 169]. Бігло згадується і маніфест Миколи II про громадянські свободи [2, с. 170]. Останній пункт параграфа розкриває учням суть реформи Петра Столипіна – ліквідацію сільської громади. Вказані причини

і результати цієї аграрної реформи. Тема завершується багатьма запитаннями для закріплення набутої інформації [2, с. 173-174]. Загалом, соціальні та економічні аспекти в §21 висвітлені детально, однак майже весь матеріал складається з текстової розповіді, тому на мою думку, тут не вистачає картинок або схем для кращого сприйняття інформації.

В останньому параграфі розділу III бачимо характеристику основних аспектів економічного розвитку Австро-Угорської імперії. Вказується на аграрно-індустріальний характер економіки, низький рівень сільського господарства. Далі розповідається про схожість процесів змін в економіці імперії з іншими країнами : промисловою революцією, монополізацією. При цьому акцентується що імперія майже не експортувала свою продукцію в інші країни, і також що існувала велика різниця в економічному розвитку центру і провінцій. Оскільки Австро-Угорщина була багатонаціональною державою, тут ми бачимо згадки про певні соціальні конфлікти всередині імперії [2, с. 176-178].

Після §22 бачимо узагальнення за розділом III, де є багато запитано про соціально-економічний розвиток країн Європи та Америки, і також завдання заповнити порівняльну таблицю про «Розвиток провідних країн Європи та США» [2, с. 187].

В наступному розділі бачимо що в §23 розглядаються зміни в соціально-економічному розвитку Японії в третій чверті XIX століття. Бачимо що доволі детально описуються реформи імператора Мейдзі : аграрну, фінансову, адміністративну, освітню. Дані реформи дозволили стати Японії на один рівень з розвиненими країнами світу. Далі розповідається що перемога у японо-китайській війні сприяла розвитку Японії. До кінця XIX століття Японія стала аграрно-індустріальною країною. Після цього також акцентується на своєрідній та унікальній системі індустріального суспільства, через раніше закритість країни [2, с. 189-191] В кінці теми бачимо також багато запитань про реформи Мейдзі і економічний розвиток Японії [2, с. 195-196]. Однак на сторінках даної теми майже відсутній розгляд соціально-економічного становища країни до

реформ Мейдзі, що може дещо ускладнювати розуміння учнями ситуації в Японії, і цей момент потребує доопрацювання.

Тільки окремі згадки про економічне становище Китаю другої половини XIX століття бачимо в §24. Про спроби китайських правителів провести реформи бачимо на першій сторінці теми [2, с. 196]. В контексті опіумних війн можна простежити деякі згадки про стан торгівлі в тогочасному Китаї [2, с. 196-199]. Ну також далі бачимо коротенький перелік реформ які впроваджувала імператриця Ци Сі на початку XX століття. Більше інформації про соціальне або економічне становище і розвиток Китаю на сторінках §24 немає, і тому на мою думку цей параграф потребує доопрацювання і додавання більшої кількості інформації про соціально-економічний розвиток країни.

В §25 бачимо біглий опис реформ періоду Танзімату в Османській імперії: земельного та цивільного кодексу, грошова реформа, розбудова промисловості та освіта і решту. Далі бачимо коротку інформацію про банкрутство у 1878 році, і втручання західних країн в економіку Османської імперії. Ще одну окрему згадку бачимо про спроби молодотурків реформувати економіку країни [2, с. 205-207].

Також в цій темі розглядається історія Ірану, і окрім згадок про втручання європейських країн в Іранську економіку, тут розглядається хід Іранської революції 1905-1906 року, і власне конституцію Ірану, яка згодом містила закони про бюджет, позики, рівність громадян, свободу слова та друку і решту [2, с. 209].

Вивчення історії Індії в підручнику було винесено окремо в практичне заняття. При розгляді матеріалу відразу можна побачити інформацію про активний експорт індійських товарів, падіння якого внаслідок промислової революції згодом спричинить серйозні економічні проблеми в Індії. Далі в окремому пункті параграфа досліджується власне економічний розвиток Індії. Бачимо тут характеристику промисловості, аграрного виробництва, котре орієнтувалося на англійську промисловість, і також характеристику станового, або кастового поділу суспільства [2, с. 211-213]. Також в межах практичного

заняття вивчаються народи Африки, і тут бігло зустрічається інформація про експлуатацію африканців як рабів і спроби населення боротися проти засилля європейських колонізаторів [2, с. 216-218].

Бачимо згадку, що промисловий розвиток найвпливовіших країн Європи та США в кінці XIX століття призвів до посилення суперництва за сировину, ринки збуту і інвестування. Тобто конкуренція спонукала країни до майбутніх військових конфліктів через економічні причини [2, с.222]

Вже в §27 зустрічаємо детальний розгляд найважливіших досягнень техніки і їх практичного значення для суспільства. Передусім це винаходи печей для виплавки металів, механічних верстатів для друку, парових машин, нових марок сталі і ще дуже багато винаходів [2, с. 229-232]. Також в кінці розділу бачимо характеристику основних реформ освіти в країнах Європи та США – передусім Австрії, Англії, Франції, США. Характеризуються також зміни в вищій освіті [2, с. 233-234].

Останнє практичне заняття в підручнику присвячене вивченню зародження масової культури. Тут окрім невеликого текстового матеріалу присутні картинки і запитання з теми [2, с. 247-248].

Подальше узагальнення до курсу передбачає повторення основної інформації здобутої при вивченні матеріалу підручника, в тому числі і соціальних та економічних аспектів всесвітньої історії [2, с. 250-251].

Проаналізувавши даний підручник можна сказати, що в ньому висвітлені всі основні аспекти соціального та економічного становища країн Європи та Америки, водночас спостерігається збільшення кількості інформації про економічний розвиток країн Африки, Азії та Латинської Америки в порівнянні з попередніми підручниками. Наявні таблиці та схеми, але в більшості тем інформація подається переважно у вигляді сухого фактажу. Кількість та якість матеріалу на сторінках підручника є достатньою, але потребує доопрацювання та покращення.

Питання у проаналізованих підручниках вибудовані для розвитку критичного мислення в учнів. Давши на них відповідь, учні зможуть розуміти,

застосовувати, аналізувати, синтезувати і оцінювати отриману інформацію[35, с. 332-333]. Також зміст підручника дозволяє розвивати предметні історичні компетентності : хронологічну, просторову, інформаційну, логічну, аксіологічну[50, с. 192-193].

Отже, для проведення аналізу соціальних та економічних аспектів всесвітньої історії було обрано і проаналізовано підручники які є рекомендованими Міністерством науки та освіти України для використання на уроках всесвітньої історії. Проаналізувавши підручник автора І. Васильківа, можемо підсумувати, що в ньому висвітлені основні події соціально-економічного життя країн Європи та Америки «довгого» ХІХ століття, менше уваги приділяється країнам Африки, Латинської Америки та Азії. Матеріал подається лаконічно, враховуючи невелику кількість сторінок підручника. Кількість ілюстрованого матеріалу потребує доопрацювання. Наступний підручник котрий був проаналізований (авт. І. Щупак) ширше висвітлює соціальні та економічні аспекти всесвітньої історії, але також потребує більшої кількості зображальних джерел, картинок, оскільки сухого тексту дуже багато, враховуючи великі кількість сторінок підручника. Останній підручник автора О. Гісем в своєму навчальному матеріалі виділяється наявністю найбільшого вивчення історії країн третього світу, при цьому зберігаючи достатню кількість інформації про соціально-економічний розвиток країн і світу тогочасного періоду. Було виявлено фактичне дублювання інформації в таблиці і текстовому матеріалі, в одному з параграфів. Однак більше серйозних помилок в навчальному матеріалі підручника не було виявлено. Загалом, проаналізувавши основні підручники з всесвітньої історії можна зробити висновок, що в них подається загальна інформація про соціальні та економічні трансформації в світі протягом ХІХ століття в темах про індустріальну революцію і її вплив на світ, і далі вже розглядаються соціально-економічний розвиток кожної окремої країни або групи країни в вибраний період. Навчальний матеріал в підручниках надає перевагу вивченню розвитку провідних країн, менше досліджуючи слаборозвинені країни. Для усіх

підручників характерним є недостатня кількість ілюстративного матеріалу і таблиць, схем. Серйозних помилок у викладі матеріалу та інформації під час дослідження підручників не було виявлено. Зміст підручників відповідає навчальному плану з всесвітньої історії для 9 класу, і загалом більшість соціальних та економічних аспектів розкриваються під час вивчення, але зважаючи на знайдені недоліки – потребують покращення та доопрацювання.

РОЗДІЛ 3.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ У 9 КЛАСІ

Вивчення соціально-економічної історії на уроках всесвітньої історії у 9 класі має ряд своїх проблем та викликів, на котрих потрібно зосередити свою увагу передусім вчителю, а також всій освітній педагогічній системі.

Найбільш серйозною проблемою на мою думку є недостатня зацікавленість учнів вивченню такого предмета як «історія» загалом, і соціально-економічних аспектів історії зокрема. Досить часто учні надають перевагу вивченню інших шкільних предметів – математики, біології, мови та інших. Історія сприймається частиною учнів як предмет з великою кількістю сухих фактів, які необхідно запам'ятовувати. Ще більше дітей відштовхує безпосередньо соціально-економічна історія, яка може сприйматися учнями ще менш цікавою за, наприклад, політичну історію. Політична історія зазвичай багата яскравими подіями, частими військовими діями, постійними змінами, і сильно відрізняється при вивченні кожної країни окремо. Соціально-економічна історія в свою чергу не виділяється різкими змінами, особливо при розгляді недовготривалого періоду часу. Адже якщо в політичній історії важливі події можуть відбуватися по декілька разів на рік (наприклад революції, державні перевороти, військові походи), то економічне становище країн зазвичай залишається сталим протягом десятиліть, і суттєві зміни тут відбуваються рідко. Економічні теми в історії часто є абстрактними.

Також недостатня зацікавленість учнів часто викликана тим, що їм важко зв'язати конкретні історичні події з повсякденним життям, що погіршує мотивацію учнів до вивчення соціально-економічної історії. Також деякі

школярі не мають достатнього розуміння сенсу знань про минуле. Загалом це є серйозною проблемою, як і соціально-економічної історії, так і політичної чи культурної історії. Учні часто намагають просто запам'ятати фактичну інформацію, без чіткого осмислення процесу історичних подій. Інколи вони хочуть просто пасивно споживати інформацію, в той час як вони повинні самостійно займатись аналізом інформації, пошуком спільних та відмінних чинників розвитку історії в різних країнах в різний час.

Наступна проблема пов'язана з комплексністю матеріалу. При вивченні соціальних та економічних аспектів історії постійно зустрічаються складні для учнів економічні терміни, котрі потрібно ще додатково пояснювати. Наприклад терміни «індустріальне суспільство», «антимонопольне законодавство», «картель», «трест», «промисловий переворот» можуть потребувати додаткових пояснень для окремих учнів, через складність сприйняття.

Комплексність матеріалу полягає також в широкому географічному контексті – вивчення економічної історії передбачає вивчення становища багатьох країн, що може заплутувати учнів через загальну схожість соціально-економічних процесів розвитку цих країн, особливо якщо вони з одного регіону. Наприклад, учням може бути важко розрізнити особливості соціально-економічного розвитку Німеччини та Франції в першій половині XIX століття, враховуючи багато спільних особливостей.

Ще однією проблемою, котра постає перед нами учнями та вчителями при вивченні соціально-економічної історії на уроках всесвітньої історії в 9 класі – обмеженість навчальних ресурсів. Зазвичай підручники здебільшого акцентують увагу на вивченні політичної, а не соціально-економічної історії. Звичайно, не можливо приділити всю увагу тільки економічним чи соціальним аспектам історії країн чи світу, але загалом переважає в підручниках вивчення саме політичної історії. Зміст інформації підручників показує, що інформацію про економічну історію часто подається виключно в текстовому форматі, яку учні важко засвоюють без додаткового ілюстративного матеріалу. Хоча на сторінках підручника зустрічаються фотографії, малюнки, карикатури, схеми,

таблиці, але їх кількість станом на сьогодні є недостатньою, через що інформація виглядає «сухо». Хоча потрібно врахувати, що автори підручників починають додавати на сторінки підручників посилання на певні відео, картинки, музеї та інші елементи зображальних джерел, що є чудовим прикладом правильного використання новітніх технологій при вивченні історії в школі.

Оскільки економічні аспекти тісно зв'язані з іншими предметами, відразу постає наступна проблема вивчення соціально-економічної історії: проблема міждисциплінарності. Щоб вивчати економічну історію і процеси котрі відбувалися в вибраній час необхідні знання з інших предметів. Окрім вищезгаданої географії, необхідні навички пов'язані з математикою, наприклад, для розрахунків в джерелах, порівнянь темпів економічного розвитку чи промислових показників. Тому для учнів часто можливі труднощі в інтеграції знань з інших предметів. Тут відразу впливає ще одна проблема: учням може виявитися складно опрацьовувати статистику, документальні джерела, внаслідок недостатнього досвіду вміння аналізувати критично.

Поширеною помилкою при вивченні соціальних та економічних аспектів історії є порушення принципу історизму. Даний принцип вимагає розглядати процеси котрі відбуваються в історії скрізь призму конкретно-історичних обставин, враховуючи їх взаємозв'язок. При вивченні матеріалу необхідно розуміти мінливість різних явищ в світі, і що розглядати їх з точки зору сучасності є помилковим. Наприклад, пручання соціальним змінам в Османській імперії в кінці XIX може виглядати через призму сучасності дивним явищем, однак це було в рамках тогочасного уявлення світобудови сучасних турків. Тобто події повинні розглядатися з точки зору тогочасної обстановки, а не сьогодення. Порушувати принцип історизму можуть і учні(оскільки тільки вчать критично аналізувати інформацію), і вчителі(в силу своєї педагогічної та історичної компетентності) і автори підручників при спробі подати певну інформацію. Іноді на уроках історії допускають помилку в ще одному принципі – принципі об'єктивності. Розглядати історію треба

розуміючи прояви в конкретному явища і негативних, і позитивних сторін, воно може мати свої особливості і різноманітності. Радянська освіта повністю нехтувала принципом об'єктивності, через засилля ідеології в школі, українська історична освіта відходить від таких радянських підходів [57].

З огляду на ряд проблем при вивченні в школі соціально-економічної історії на уроках всесвітньої історії, мною пропонується декілька шляхів до подолання цих проблем.

Сучасний світ рухається до розширення цифровізації. Передові країни вже використовують це в своїй освітній галузі. Українська освіта теж повинна брати такий успішний досвід[47, с. 39]. Першим шляхом може бути візуалізація матеріалу, і відхід від звичайного опрацювання тексту на уроках всесвітньої історії. На уроці можна використовувати аудіо та відеозасоби, фотографії, карикатури та інші матеріали. Це можна робити і шляхом інтеграції зображальної інформації в підручнику, так і окремо самими вчителями на уроці[39, с. 130]. Візуалізація допомагає краще засвоювати інформацію, і їх поєднання з текстовим матеріалом є необхідним для ефективного вивчення соціально-економічної історії[24].

Використання відеоматеріалів має починатися з встановлення зв'язку між темою уроку і самим відео. Перед тим як учні побачать відеоматеріал, вчитель має зацікавити їх, дати для них проблемні запитання. Використовувати можна відео з соціальних мереж(на відповідну тему), фільми, передусім документальні, відеоджерела(виступи діячів) і інші. Рекомендується використовувати відеоматеріали не більше 15 хвилин на уроці. Найефективнішими можуть бути відео фрагменти тривалістю 3-4 хвилини. Також перегляд відеоматеріалів може бути чудовою основою для виконання учнями домашніх завдань [34, с. 230;15]. Додаткові запитання необхідно задавати і під час перегляду відео (але при цьому їх кількість не має надто перебивати перегляд самого відеофрагмента), і після перегляду також, що допомагає закріпити знання отримані з джерела, з інформацією котра

вивчається на уроці [60]. Особливо актуальним використання відеоматеріалів є при проведенні нестандартних уроків [55].

Також потрібно збільшувати кількість візуалізації інформації в підручниках. Це дасть змогу здобувачам освіти розуміти історичні події не набір фактів і дат в підручнику, а й більш живий процес. Візуальна інформація в такому разі подається у вигляді картинок, фотографій, карикатур. В соціально-економічній історії вони зазвичай використовуються для розуміння повсякденного життя людей в вибрану епоху. При цьому до таких джерел доцільно додавати запитання в підручнику [31;32;53]. Особливої уваги треба приділяти аналізу карикатур, які дуже часто використовуються і зустрічаються на сторінках підручника – їх потрібно аналізувати детальніше за інші джерела, враховувати що вони часто не є об'єктивними при висвітленні якогось явища, але допомагають виявити його основні тенденції [29; 27, с. 191]. При вивченні повсякденного життя доцільно використовувати в якості історичного джерела рекламу. Рекомендується використовувати її іншими видами візуальних джерел[28].

Використання сучасних технологій дозволяє подавати інформацію не тільки через розповідь або читання підручника, але і через візуалізацію інформації. Дуже позитивним тут використання комп'ютерів, телефонів чи планшетів, щоб учні могли наприклад відтворювати тогочасний світ через інтернет технології, проходити навчальні ігри, складати тести, інтерактивні карти історичних подій [4, с. 17-18]. Поки використовуються рідко, однак мають великий потенціал в навчальному процесі: доповнена реальність, віртуальні екскурсії та тури, гейміфікацію та інші[21].

Чудовим засобом для вивчення економічної історії в 9 класі є використання анімованих карт. За ними можна простежувати, наприклад, зміни в колоніальних імперіях, визначати цінність певних колоній, досліджувати зовнішню торгівлю держав, дізнаватися про вплив зовнішнього середовища на економічний потенціал регіонів [34, с. 230].

Критичне мислення є невід'ємною частиною життя в демократичному суспільстві. Розвиток критичного мислення впливає і на здатність сприймати історичні факти[46, с. 207]. Учні повинні не тільки запам'ятовувати і розуміти різні наукові ідеї або концепції, а й критично мислити[38, с. 89]. На уроках всесвітньої історії можна користуватися прийомами критичного мислення: таблиця, мозковий штурм в парах, лінія цінностей та інших. Історія як навчальний предмет має достатні можливості для формування умінь критичного мислення [51, с. 91,93]. Забезпечення вчителем розвитку критичного мислення учнів потребує від нього чіткого дотримання складових цієї технології, як-то: певної структури уроку, обґрунтованого вибору методів і прийомів навчання, що дають змогу забезпечити завдання уроку, чіткий регламент діяльності учнів і самого вчителя, створення сприятливої психологічної атмосфери під час навчання [56; 20, с.182].

Для вирішення проблем необхідно вдосконалювати підготовку вчителя. Учитель повинен постійно знаходитися в процесі пошуку, удосконалюючи свої знання та методи роботи протягом усієї кар'єри [6, с. 22]. Для цього треба створювати і проводити тренінги з використанням нових методів навчання для вчителів, створювати можливості для використання вчителями сучасних навчальних матеріалів. Взаємодія вчителя і учня ключовим фактором для досягнення позитивних результатів від навчання історії. Вчителі мають володіти високим професіоналізмом, і вміти орієнтуватися в основних нових і складних явищах сучасного життя. Професіональний вчитель може пояснювати учням складні терміни, процеси в соціально-економічній історії, і часто дозволяє компенсувати відсутність достатньої кількості джерел і зображальної інформації в підручнику [13, с. 242-243]. Необхідно також підвищувати вміння вчителів використовувати електронні засоби навчання, адже більшість вчителів досі використовують такі засоби дуже обмежено[26].

Перспективними сьогодні є спроби покращити навчальний матеріал в підручниках для всесвітньої історії. Підручники повинні бути насамперед компетентнісно орієнтованими[45; 44, с. 38]. Якісно створений сучасний

підручник допомагає організувати креативний навчальний процес[40, с. 166]. Необхідно створювати підручники нового покоління, які відображають сучасні вимоги і завдання історичної освіти. Ключовим, при створенні нових сучасних підручників, на думку П. Мороза, є втілення принципів особистісно-зорієнтованого навчання. Цей принцип дозволяє відійти від простого запам'ятовування історичної інформації, і розвивати навички і вміння в процесі діяльності на уроці учня, використовуючи його активність. Також за словами П. Мороза, необхідно впроваджувати принцип особистісного цілепокладання. Учні повинні самі визначати для себе цілі і завдання, вибираючи яку інформацію вони повинні добре засвоїти, а яку вивчити поверхнево. Це повинно відбуватися на основі роботи з підручником, котрий повинен визначати вимоги до знань і умінь здобувачів освіти, на які вони повинні опиратися при визначенні який матеріал вивчати детально, а з яким тільки ознайомлюватися. Авторами підручника повинні бути підготовлені запитання перед темою, які повинні допомогти учням визначати ключові дії і завдання [10, с. 25].

Також перспективним є удосконалення змісту навчального матеріалу. При дослідженні підручників ми дізналися, що соціальні та економічні аспекти в деяких темах можна доопрацювати, для їх повнішого розкриття.

При вивченні історії Франції протягом ХІХ століття в підручниках акцент надається політичній історії. Соціально-економічні аспекти зазвичай розглядаються в контексті причини або передумов революцій чи протестів. При цьому дуже обмежено розповідається про хід промислової революції, і відповідно не вказується її значення для політичної історії. Також соціальний поділ населення теж потребує більшого висвітлення на сторінках теми з історії Франції.

Також додаткового висвітлення можуть потребувати теми з вивчення історії Японії та Китаю. Зазвичай соціальні та економічні аспекти обмежуються висвітленням змін після відкриття цих країн європейцями, а їх розвиток перед цим описується бігло. Можна більше уваги приділити соціальній диференціації

суспільства, становищу різних класів, внутрішній торгівлі, охарактеризувати повсякденне життя населення. Враховуючи закритість суспільства, доцільним було б додати пояснення про реакцію населення на зміни в соціально-економічному становищі країн протягом XIX століття.

Необхідно детальніше розкрити вплив колоній на економічне становище колоніальних імперій. Ця деталь часто опускається при висвітленні тем про ці країни. Водночас, не у всіх підручниках висвітлюється становище самих колоній, передусім територій Латинської Америки та Африки.

Позитивним може бути доопрацювання використання джерел на уроці. В 9 класі вони розкривають особливості розвитку цивілізації в даний період, дають уявлення про роль промислового перевороту в історії, змінах в повсякденному житті[30]. Тому підхід до вивчення та аналізу джерел повинен змінюватися, акцент повинен надаватися формуванню критичного мислення при аналізі джерел. Критичний відхід повинен бути основною розуміння історичних дисциплін в 9 класі загалом [32, с. 80]. При цьому важлива інформаційна компетентність, вміння працювати з джерелами і вміти їх пояснювати[17, с. 87-88]

Перспективи трансформації методики навчання економічних понять всесвітньої історії на сьогодні продовжують існувати. Аналіз навчальних програм з історії свідчить, що однією з основних цілей сучасної шкільної історичної освіти є здатність учнів формувати та застосовувати економічні поняття [14, с. 252].

Удосконалити навчальний матеріал можна шляхом більш чіткого поєднання історії з іншими предметами. Соціальні та економічні аспекти всесвітньої історії часто пересікаються з географією, математикою, економікою. Відповідно, доопрацювання взаємозв'язків між цими дисциплінами має стати частиною змін в навчальному процесі.

Отже, при вивченні соціальних та економічних аспектів всесвітньої історії в учнів можуть виникати різні проблеми. Однією з найсерйозніших проблем є відсутність зацікавленості в учнів до вивчення соціально-

економічної історії. Ще однією проблемою є складність пов'язання соціально-економічної історії з своїм повсякденням життям, що знижує їх мотивацію до вивчення. Комплексність матеріалу, важкі терміни, міждисциплінарні зв'язки часто стають перешкодою для осмислення історії. Порушення принципу історизму може зустрічатися і на сторінках підручника, і при приведення уроку, що є типовою помилкою при вивченні, наприклад, повсякденного життя. Зважаючи на сучасний стан освіти, поширеною проблемою є обмеженість навчального ресурсу в самих підручниках.

Для вирішення проблем при вивченні соціальних та економічних аспектів всесвітньої історії пропонуються такі зміни: потрібно частіша на уроках візуалізувати інформацію, використовувати аудіо та відеозасоби, сучасні технічні засоби, інтерактивні та анімовані карти тощо; необхідно розвивати в учні критичне мислення для сприйняття складних історичних фактів; вдосконалювати підготовку вчителя, адже взаємодія вчителя і учня важливим для досягнення позитивних результатів від навчання історії.

На сьогодні існують перспективи у вивченні соціально-економічної історії. Перспективним є покращення і удосконалення матеріалу шкільного підручника з всесвітньої історії, передусім доопрацьовуючи висвітлення соціальних та економічних аспектів. В 9 класі в шкільних підручниках з всесвітньої історії рекомендується більше уваги приділяти соціально-економічному становищу і розвитку Франції, територіям Латинської Америки, Японії, Китаю. Перспективи покращення стосуються і використання джерел на уроці, які показують роль промислового перевороту в XIX столітті або повсякденне життя населення. Звернути увага також можна і вивчення складних термінів з історії, і на міждисциплінарні зв'язки з іншими предметами.

ВИСНОВКИ

Сьогодні сучасна освіта переживає час змін і трансформацій. Історія є складовою сучасної освіти, і вивчення соціальних та економічних аспектів всесвітньої історії є необхідним для формування уявлення в учнів про закономірності розвитку людства.

Концептуальні засади викладання історії в школі відповідають нормативно-правовим актам, документам і сучасним умовам. Концептуальні засади, не зважаючи на стан війни в країні, трансформуються, що зумовлюється змінами, збільшенням ролі особистості, необхідності реформувати застарілі принципи навчальної системи.

Дослідивши навчальну програму з всесвітньої історії для 9 класу можна зробити висновок, що соціальні та економічні аспекти всесвітньої історії є складовою частиною навчальної програми. Вони вивчають майже у всіх розділах курсу всесвітньої історії. Навчальна програма акцентує також на формуванню основних компетентностей в учнів, шляхом навчально пізнавальної діяльності, і вивчення основних соціально-економічних аспектів на уроках всесвітньої історії.

Під час роботи було обрано і проаналізовано підручники з всесвітньої історії для 9 класу, котрі є рекомендованими Міністерством освіти і науки України для вивчення історії в школі. Було проаналізовано зміст підручників автора І. Васильківа; І Щупака; О. Гісема. Проаналізувавши підручник автора І. Васильківа, я зробив висновок, що в на сторінках цього підручника висвітлені основні події соціально-економічного життя країн Європи та Америки «довгого» ХІХ століття, водночас менше уваги приділяється країнам Африки, Латинської Америки та Азії. Матеріал подається лаконічно, враховуючи невелику кількість сторінок підручника. Кількість ілюстрованого матеріалу потребує доопрацювання. Далі мною був проаналізований наступний підручник (авт. І. Щупак), де ширше висвітлюються соціальні та економічні аспекти

всесвітньої історії, але сам підручник також потребує більшої кількості зображальних джерел, картинок, оскільки сухого тексту дуже багато, враховуючи велику кількість сторінок підручника. Третій проаналізований мною підручник автора О. Гісем в своєму навчальному матеріалі виділяється наявністю найбільшого вивчення історії країн третього світу, при цьому зберігаючи достатню кількість інформації про соціально-економічний розвиток країн і світу тогочасного періоду. Використовуються зображальні джерела, схеми і таблиці, але їх кількість потребує доопрацювання.

Загалом, проаналізувавши основні підручники з всесвітньої історії випливає, що в них подається загальна інформація про соціальні та економічні трансформації в світі протягом XIX століття в темах про індустріальну революцію і її вплив на світ, і далі вже розглядаються соціально-економічний розвиток кожної окремої країни або групи країни в вибраній період. Навчальний матеріал в підручниках надає перевагу вивченню розвитку провідних країн, менше досліджуючи слаборозвинені країни. Для усіх підручників характерним є недостатня кількість ілюстративного матеріалу і таблиць, схем. Серйозних помилок у викладі матеріалу та інформації під час дослідження підручників не було виявлено.

Таким чином, проаналізувавши навчальний матеріал і навчальний процес можна зробити висновок, що вивчаючи соціальні та економічні аспекти всесвітньої історії в 9 класі в учнів можуть виникати різні проблеми. Насамперед це відсутність зацікавленості і мотивації в учнів до вивчення соціально-економічної історії. Ще однією проблемою є складність розуміння зв'язків соціально-економічної історії з своїм повсякденним життям, що погіршує їх мотивацію до вивчення. Комплексність матеріалу, важкі терміни, міждисциплінарні зв'язки часто стають перешкодою для осмислення історії. Порушення принципу історизму може зустрічатися і на сторінках підручника, і при приведення уроку, що є типовою помилкою при вивченні, наприклад, повсякденного життя. Зважаючи на сучасний стан освіти, поширеною проблемою є обмеженість навчального ресурсу в самих підручниках.

Для вирішення проблем при вивченні соціальних та економічних аспектів всесвітньої історії мною пропонуються такі зміни: використовувати на уроках всесвітньої історії більше візуалізованої інформації (сучасні технічні засоби, інтерактивні та анімовані карти тощо); необхідно розвивати в учнів критичне мислення для сприйняття складних історичних фактів; вдосконалювати компетентність вчителя, адже взаємодія вчителя і учня важливим для досягнення позитивних результатів від навчання історії.

Сьогодні існують перспективи у вивченні соціально-економічної історії. Перспективним є покращення і удосконалення матеріалу шкільного підручника з всесвітньої історії, передусім у висвітленні соціальних та економічних аспектів : рекомендується більше уваги приділяти соціально-економічному становищу і розвитку Франції, територіям Латинської Америки, Японії, Китаю. Перспективи покращення стосуються і використання джерел на уроці, які показують роль промислового перевороту в ХІХ столітті або повсякденне життя населення. Звернути увага також можна і вивчення складних термінів з історії, і на міждисциплінарні зв'язки з іншими предметами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Монографії, підручники, посібники

1. Васильків І.Д., Островський В.В., Басюк О.Я., Паршин І.Л., Костікова М.І. Всесвітня історія 9 клас. Астон Тернопіль, 2021. 175 с.
2. Гісем О. В. Всесвітня історія : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. Харків : Вид-во «Ранок», 2017. 256 с.
3. Гісем О.В., Гісем О.О., Мартинюк О.О. Всесвітня історія 9 клас (профільний рівень). Харків. «Ранок», 2017. 256 с.
4. Дубінський В.А. Методика викладання історії в школі: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. 2-е вид., випр. і доп. Кам'янець Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2019. 86 с.
5. Зашкільняк Л.О. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка. 1999. 228 с.
6. Курилів І.В. Методика викладання історії: Навчальний посібник. Харків, Торонто: Видавництво «Ранок». 2008. 256 с.
7. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу : підручник для студентів вищих навчальних закладів. 3-тє вид. К.: Вікар. 1999. 719 с.
8. Малієнко Ю.Б. Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7-му класі: методичний посібник. К.: «ТОВ КОНВІ ПРІНТ». 2018. 96 с.
9. Михайличенко О.В. Суспільно-політичні та гуманітарні науки: теорія, історія та методика навчання: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка. 2011. 327 с.
10. Мороз П.В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник. К.: Педагогічна думка. 2012. 128 с.
11. Пометун О.П. Методика навчання історії в школі. О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К.: Генеза, 2006. 328 с.

12. Щупак І.Я., Бурлака О.В., Власова Н.С., Піскарьова І.О., Посунько А.Л., Секиринський Д.О. Всесвітня історія 9 клас. УОВЦ: Оріон. 282 с.
13. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник Г.Г. Яковенко. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Наукові статті

14. Баландюк Р. Методика навчання економічних понять у шкільному курсі історії України. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць*. 2016. №20. С. 248-253
15. Бібік Н.М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 47-58.
16. Головка М., Науменко С. Результати PISA-2022 в Україні: актуальні проблеми загальної середньої освіти та шляхи їх розв'язання. *Український педагогічний журнал*. 2024. №2. С. 20-34.
17. Гриценко А.П. Основні складові інформаційної компетентності майбутніх учителів історії. *Український педагогічний журнал*. 2018. №4. С. 86-90.
18. Грицька Т.С. Етапи формування та види інформаційних компетентностей учнів. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2010. № 1. С. 41-42.
19. Гупан Н.М. Шкільні підручники з історії в 40 – 50-ті рр. ХХ ст.: питання диференціації змісту. *Проблеми сучасного підручника*. №13. 2013. С. 72-79.
20. Жидкова Н. Критичне мислення у розвитку творчості учнів на уроках суспільствознавчих предметів. *Український педагогічний журнал*. 2020. №4. С. 180-191.
21. Житеньова Н.В. Технології візуалізації в сучасних освітніх трендах. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2016. №2. С. 144-157.
22. Засекіна Т., Тишковець М. Від «стандарту змісту» до «стандарту результатів» – концептуальні засади реформування загальної середньої освіти. *Український педагогічний журнал*. 2021. №4. С. 134-141.
23. Кохан Л.В. Особливості використання наочних засобів навчання в процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 48. 2016. С. 161-167.

24. Малієнко Ю. Теоретичні засади візуалізації змісту підручників з історії для старшої школи у контексті компетентнісного навчання. *Проблеми сучасного підручника*. №23. 2019. С. 149-161.
25. Малієнко Ю.Б. Формування історичної компетентності засобами підручника з історії середніх віків. *Проблеми сучасного підручника*. №16. 2016. С. 203-212.
26. Мокрогуз О.П. Мультимедійні засоби на уроках у масовій практиці навчання історії. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 3. С. 96-99.
27. Мороз П., Мороз І. Використання політичної карикатури кінця ХІХ-початку ХХ ст. на уроках історії як засіб формування медіаграмотності учнів. *Український педагогічний журнал*. 2022. №4. С. 184-194.
28. Мороз П.В., Мороз І.В. Використання реклами як історичного джерела в шкільних підручниках історії: методика роботи в умовах дослідницького навчання. *Проблеми сучасного підручника*. №18. 2017. С. 105-117.
29. Мороз П.В. Використання карикатур в шкільному підручнику історії (методика роботи в умовах дослідницького навчання). *Проблеми сучасного підручника*. №13. 2013. С.147-167.
30. Мороз П., Мороз І. Інтегрування історії повсякденності у шкільному курсі історії: дослідницький аспект. *Проблеми сучасного підручника*. №30. 2023. С. 86-101.
31. Моцак С. Інтеграція медіаосвіти в шкільний підручник з історії як фактор медіаграмотності учнів (на прикладі підручника «Всесвітня історія. Історія України(інтегрований курс)», для 6-го класу закладів загальної середньої освіти). *Проблеми сучасного підручника*. 2020. №24. С.163-174.
32. Моцак С.І. Методика висвітлення основних тенденцій економічного й політичного розвитку світу від кінця ХVІІІ до початку ХХ століття в шкільному курсі всесвітньої історії (9 клас). *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. №54. 2016. С. 78-81.
33. Онопрієнко О.В. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів: сутність і методика здійснення. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 36-42.
34. Подшивалова І.І. Використання відеофрагментів як засобу мотивації учнів до навчання на уроках історії. *Таврійський вісник освіти*. 2016. №1. С. 226-230.

35. Пометун О. І., Гупан Н.М. Розвиток критичного мислення учнів засобами шкільного підручника історії. *Проблеми сучасного підручника*. №20. 2018. С. 327-338.
36. Пометун О.І. Система пізнавальних завдань у компетентнісно орієнтованому підручнику історії. *Проблеми сучасного підручника*. №15(2). 2015. С. 186-197.
37. Пометун О.І., Гупан Н.М. Проектування шкільного підручника: вимоги і проблеми. *Проблеми сучасного підручника*. №14. 2014. С. 564-573.
38. Пометун О.І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. №2. С. 89-98.
39. Погонєць І. В. Ілюстрування шкільних підручників: історико-педагогічна ретроспектива. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 1. С. 122-134.
40. Пушкарьова Т., Гриценко О. Інноваційний потенціал сучасного підручника в умовах реформування системи освіти. *Проблеми сучасного підручника*. №30. 2023. С. 159-185.
41. Ремех Т.О. Розвиток історичної компетентності десятикласників засобами підручника історії України. *Проблеми сучасного підручника*. №23. 2019. С. 244-258.
42. Савченко О. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти. *Рідна школа*. 2011. № 8-9. С. 4-8.
43. Старжець В.І. Методика використання формульованого оцінювання на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького ДПУ ім. І. Франка*. №64 том 2. 2023. С. 217-222.
44. Топузов О.М. Компетентнісні засади сучасного підручникотворення. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 3. С. 36-47.
45. Трубачева С.Е. Шкільний підручник у компетентнісно зорієнтованому освітньому середовищі. *Проблеми сучасного підручника*. №15(2). 2015. С. 300-307.
46. Чуба О. Формування критичного мислення як психолого-педагогічна проблема сучасності. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 3. С. 202-208.

47. Шпарик О. Цифрова трансформація середньої освіти: спільні стратегічні вектори США та країн ЄС. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 3. С. 33-43.

48. Ясь О.В. Поняття «методика» і «методологія»: співвідношення, субординація та функціональне призначення. *Історичний журнал*. №4. 2005. С. 45-56

Нормативно-правові та інші юридичні акти, опубліковані в офіційних джерелах оприлюднення, в тому числі електронні ресурси

49. Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity>

50. Про затвердження переліку підручників для 9 класу закладів загальної середньої освіти, що можуть друкуватися за кошти державного бюджету. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0141729-22#Text>

Електронні ресурси

51. Бондарук І. Методика розвитку критичного мислення учнів у процесі навчання всесвітньої історії. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/39_2/visnuk_8.pdf

52. Гуцан Л.А. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/2349/1/Gutsan_50025.pdf

53. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та їх роль в освітньому процесі. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/technol/6804/>

54. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf>

55. Нестандартні уроки з історії, особливості їх організації та проведення. URL: <https://vseosvita.ua/library/nestandartni-uroki-z-istorii-osoblivosti-ih-organizacii-ta-provedenna-232326.html>

56._Пометун О.І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії.

URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Pometun_Olena/Metodyka_rozvytku_krytychnoho_myslennia_na_urokakh_istorii.pdf?

57. Принципи історичних досліджень URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-9896.html>

58. Розвиток творчого мислення та формування ключових компетенцій учнів на уроках історії URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-formuvannya-klyuchovih-kompetency-na-urokah-istori-120058.html>

59._Стахів І.М. Предмет і метод історії економіки та економічної думки. URL: [https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/28680/1/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%201%20\(3\).pdf](https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/28680/1/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%201%20(3).pdf)

60. Типи і структура уроків з історії у загальноосвітніх навчальних закладах.

Науково-методичний журнал. URL: https://uahistory.co/journal/10_13/7.html

ДОДАТКИ

Додаток А

Стани французького суспільства

У 70-х рр. XVIII ст. економічне становище країни погіршилося. Війни в Європі, у яких брала участь Франція, зовсім спустошили скарбницю. Чимало французьких селян стали жебраками. Час від часу спалахували «хлібні бунти» (напади на хлібні лавки та захоплення возів із хлібом), відбувалися виступи проти податкового гніту.

Стани французького суспільства

Перший стан	Другий стан	Третій стан	
Привілейовані		Непривілейований	
Духовенство	Дворянство	Селянство	Ремісництво
		Наймані робітники	Буржуа
Не сплачували податків. Наділені політичними правами		Сплачували податки. Позбавлені політичних прав	

Населення Франції, як і раніше, зберігало становий поділ. Перші два стани — духовенство і дворянство — були привілейованими, не сплачували податків, мали право володіти землею та брати участь в управлінні

13

Розділ I. Європа та Америка наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

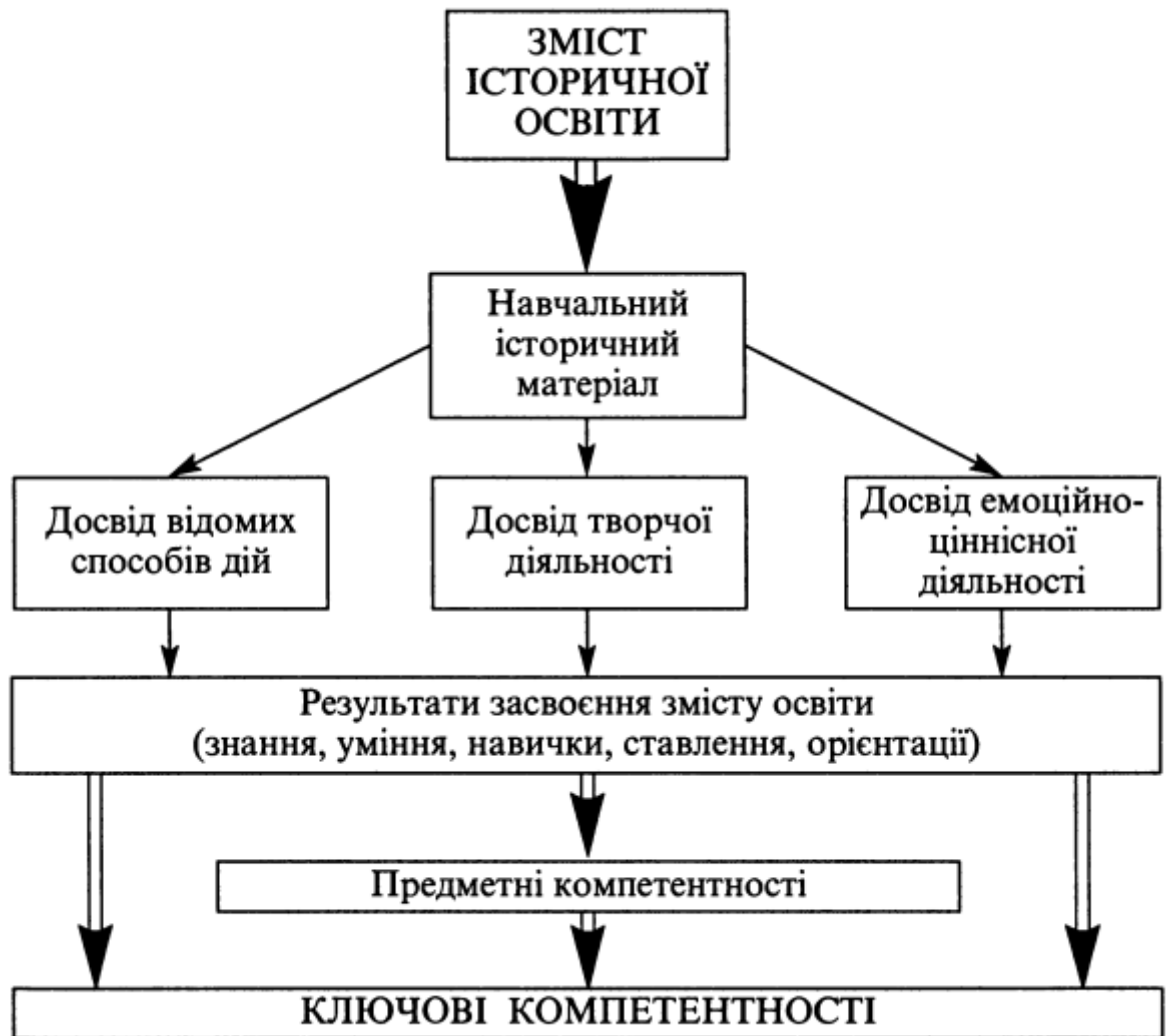
державою. Разом вони складали близько 4% населення, але володіли третьою всієї земель. До третього, непривілейованого стану, належали всі інші верстви населення — селяни, ремісники, наймані робітники, буржуа. Вони сплачували всі податки й не мали політичних прав. Проте існуючий поділ на стани не відповідав дійсності. У складі духовенства було вище духовенство, що володіло величезними землями, і нижче духовенство, яке наближалось до третього стану.

Відрізнялося також становище заможного придворного дворянства та простого службового. Із третього стану вийшла буржуазія — банкіри, судновласники, підприємці, купці, юристи та інші. Проте вони не впливали на справи в державі.

Джерело : Гісем О. В. Всесвітня історія : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. Харків : Вид-во «Ранок», 2017. С. 13-14.

Додаток Б

Основні елементи змісту шкільної історичної освіти

Джерело : Пометун О.П. Методика навчання історії в школі. О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К.: Генеза, 2006. С. 53

Додаток В

План-конспект з предмета «Всесвітня історія»

Урок

Дата

9 клас

Тема: Втрата Великою Британією промислової першості. Посилення колоніальної експансії.

Мета:

навчальна:

проаналізувати економічні становище Великої Британії / логічна

з'ясувати чому Велика Британія втратила лідерство в світовій промисловості / просторова, аксіологічна

розглянути колоніальну політику Великої Британії в другій половині XIX століття/ інформаційна, аксіологічна

розвивальна:

закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових та усних відповідей);/логічна

розвивати вміння аналізувати історичні факти (на основі опрацювання на уроці джерел); /аксіологічна, логічна

розвивати хронологічну та просторову компетентність (запам'ятовування дат, робота з джерелом та картою);/хронологічна, просторова

формувати вміння визначати вплив історичних подій на історичний процес ;/ логічна, мовленнєва

формувати критичне мислення; /логічна

розвивати навички роботи з поняттями (засвоєння понять, які потрібно знати відповідно до теми уроку);/логічна

розвивати креативне мислення (на основі проблемних питань) /мовленнєва, аксіологічна

формувати навички роботи з ілюстраціями в підручнику ;/інформаційна, мовленнєва.

виховна:

виховувати інтерес та любов до історії, зокрема, економічної та соціальної ; ; /аксіологічна /аксіологічна, особиста

виховувати інтерес до історії Європи та світу; /аксіологічна, особиста

виховувати вміння працювати в колективі (співпраця у колективі під час виконання завдань, взаємодопомога при виникненні проблем);/мовленнєва, комунікативна

формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, (проблемні питання);/мовленнєва

виховувати уміння вислухати чужу думку та поважити її/громадянська, особистісна

виховувати національно-патріотичну складову/ громадянська, аксіологічна, особиста

розкрити роль та значення історії Європи та світу;/логічна

виховувати повагу до міжнародного простору;/ громадянська, особиста

Тип уроку: урок засвоєння нових знань .

Обладнання: Всесвітня історія (Гісем) 9 клас, роздатковий матеріал, історична карта (атлас),

Основні дати: 1870 р. — освітня реформа; 1876 р. — прийняття королевою Вікторією титулу «імператриці Індії»; 1884-1885 рр. — третя виборча реформа; 1899-1902 рр. — англо-бурська війна; 1900 р. — утворення лейбористської партії.

Основні терміни: «лейбористи», «гомруль», «тред-юніони», «протекторат», «домініон».

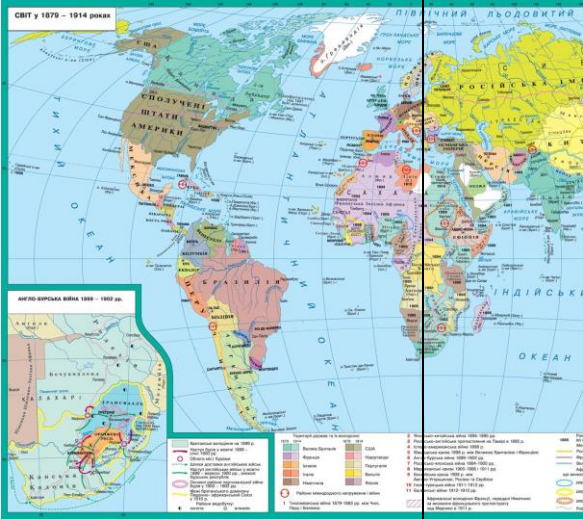
План уроку

Втрата промислової першості
Внутрішньополітичне життя Великої Британії
Ірландське питання
Посилення колоніальної експансії

Хід уроку

Час	Етап	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
1хв	Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку		
7хв.	Перевірка домашнього завдання		<p>Письмове завдання:</p> <p>Соціальний реформізм це ?</p> <p>Складіть схему «Організація влади в Німецькій імперії».</p> <p>Усна відповідь:</p> <p>Дата утворення Німецької імперії</p> <p>Дата утворення Троїстого союзу</p> <p>Опишіть соціальну та економічну політику в Німецькій імперії</p> <p>Робота біля карти</p> <p>Покажіть території Німецької імперії</p>	<p>Логічна</p> <p>Хронологічна</p> <p>Хронологічна</p> <p>Логічна</p> <p>Просторова</p>
3хв	Мотиваційний	<p>https://www.jigsawplanet.com/?rc=play&pid=0da43aa0985b</p> 	<p>Складіть пазл</p> <p>Сьогодні ми будемо вивчати розвиток Великої Британії в час правління королеви Вікторії</p>	логічна

	<p>Консерватори виступали на захист англійського виробництва і торгівлі, а ліберали відстоювали вільну (безмитну) торгівлю та боролися з протекціонізмом. До середини 80-х рр. XIX ст. перевагу в парламенті мали ліберали, але потім консерватори перехопили ініціативу у зв'язку з кризою ідеології ліберальної партії та її розколом.</p> <p>Ліберальний уряд Вільяма Гладстона продовжив політичні перетворення — 1871 р. були визнані законними профспілки, які отримали права юридичних осіб, а 1872 р. на виборах до парламенту було введено таємне голосування. Також був скорочений строк служби в армії та заборонена купівля офіцерських звань</p> <p>Після зміни влади консерватори в парламенті провели дозвіл на діяльність кооперативів та скасування заборони на страйки, а 1875 р. було введено обмеження робочого дня (54 години на тиждень) та охорону дитячої праці на виробництві (з 10 років). Чергова зміна уряду привела до нової парламентської реформи — 1884 р. ліберали провели ще одну виборчу реформу (скорочення майнового цензу — збільшення на 58 % кількості виборців).</p> <p>Уряд консерваторів Бенджаміна Дізраелі 1888 р. провів реформу місцевого самоврядування, за якою Велика Британія та Уельс були поділені на 122 графства, у кожному з яких створювалися ради, що обиралися тими, хто міг голосувати на виборах, та незаміжніми жінками. Усі ради мали права місцевих органів самоврядування. 1891 р. почалася реформа початкової освіти.</p> <p>3.</p> <p>У 80-х роках XIX ст. загострилося ірландське питання. Населення Ірландії, що вважалася частиною Великої Британії, але фактично була напівколонією, розгорнуло боротьбу за самоврядування — гомруль, яку очолив депутат парламенту Чарльз Парнелл.</p> <p>Він використовував усі можливі парламентські методи — обструкцію, позови, запити, аби привернути увагу громадськості до проблем Ірландії.</p> <p>Водночас селяни, керовані Земельною лігою, розгорнули боротьбу проти англійських лендлордів, знищуючи їхні маєтки, врожай, худобу.</p> <p>Одним із нових методів боротьби став бойкот (від прізвища капітана Бойкота, щодо якого уперше було застосовано таку форму</p>	<p>консерваторів і лібералів забезпечили їм перемогу на парламентських виборах кінця XIX ст.?</p> <p>Охарактеризуйте основні ознаки політики В. Гладстона та Б. Дізраелі.</p> <p><i>Робота з карикатурою</i></p> <p>Прийняття закону другого законопроект про гомруль</p> <p>Яка, на вашу думку, головна ідея карикатури?</p> <p>Які елементи на цьому зображенні є важливими?</p>	<p>Логічна</p> <p>Інформаційна</p> <p>Логічна</p>
--	--	---	---

		<p>боротьби). Продовжувалася боротьба за вирішення релігійного питання, яка призвела до відокремлення ірландської церкви від держави у 1868 р. 6. У 1886 р. уряд Гладстона вніс до парламенту закон про гомруль, але його було відхилено, внаслідок чого ліберали зазнали поразки на виборах.</p> <p>4.</p> <p>Зовнішня політика Великої Британії наприкінці XIX ст. ґрунтувалася на засадах «європейської рівноваги» (жодна держава не повинна мати переваги в Європі) та «блискучої ізоляції».</p> <p>Разом із тим одним із провідних напрямків англійської зовнішньої політики кінця XIX ст. стало розширення колоніальної імперії. Так, наприкінці XIX ст. площа британської колоніальної імперії досягала 33 млн квадратних кілометрів.</p> <p>1874 року розпочалося підкорення африканського «золотого берега». 1875 р. англійський уряд викупив у Єгипту акції Суецького каналу і почав контролювати його. 1876 р. року королева Вікторія прийняла титул імператриці Індії. Англійці вели колоніальні війни на всіх напрямках — розпочалася афганська війна, англійські солдати воювали із зулусами, а 1882 р. вторглися до Єгипту для встановлення режиму воєнної окупації. Результатом колоніальної політики Великої Британії стало створення англійських колоній по вісі Каїр-Кейптаун: Східний Судан, Кенія, Уганда, Нігерія, частина Сомалі. Кінець XIX ст. ознаменувався початком англо-бурських війн — війни з республіками Трансвааль та Оранжевою.</p> <p>Велика Британія перетворилася на найбільшу колоніальну імперію у світі, про яку говорили, що «в її кордонах ніколи не заходить сонце»</p>	 <p>СМІТ у 1875 – 1914 роках</p> <p>Англо-бурська війна 1899 – 1902 рр.</p> <p>Робота з картою</p> <p>Порівняйте британські володіння на початку та наприкінці XIX ст.</p> <p>Назвіть та позначте на контурній карті регіони, де посилилася британська присутність.</p> <p>Назвіть найбільші колонії Великої Британії.</p> <p>Позначте територію анексованих бурських республік і межі утвореного британського домініону.</p>	<p>Просторов а</p>
--	--	---	---	--------------------

5хв	Етап систематизації		<p>Дайте відповідь на запитання в грі «Колесо фортуни»</p> <p>https://wordwall.net/uk/resource/81067367</p> 	<p>Логічна</p> <p>Логічна</p> <p>Логічна</p> <p>Хронологічна</p>
3хв	Висновки	<p>Наприкінці XIX ст. стали проявлятися всі ознаки втрати Англією промислової першості. Проте головною турботою англійців була колоніальна імперія. Колонії були основним джерелом доходів і збуту продукції промисловості.</p> <p>У другій половині XIX ст. Англія продовжила свій шлях у становленні ліберально-демократичної держави шляхом поступових реформ політичної та соціальної сфер суспільного життя. Країні вдалося уникнути революційних заворушень.</p> <p>На початку XX ст. в Англії відбулися значні зміни у внутрішньому житті завдяки політиці реформізму Д. Ллойд-Джорджа: розширилися демократичні права та було запроваджено соціальне законодавство.</p>		

ІХВ	Д/З		<p>Опрацювати параграф підручника 18</p> <p>Складіть порівняльну таблицю політики В. Гладстона та Б. Дізраелі.</p> <p>Перегляньте відео «Велика Британія у ХІХ ст.»</p> 	<p>Інформаційна</p> <p>Логічна</p> <p>Інформаційна</p>
-----	-----	--	--	--